

“BEY”LİKTEN “AĞA”LIĞA: 17. YÜZYILIN İLK YARISINDA TRABZON’DA “UNVAN ENFLASYONU”

*Turan AÇIK**

“Hepiniz bey olsaydınız, tarlaları kim sürerdi?”

Berthold von Regensburg

ÖZ

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan değişimlere taşradan bakmayı deneyen bu makalede, söz konusu değişimleri anlamlandırmak için “unvan enflasyonu” kavramı kullanılmıştır. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıl başındaki İngiltere’nin durumunu nitellemek için kullanılan bu kavram, zanaatkârlar ve hatta mahkûmlar gibi “layık olmayan” kimseler de dâhil olmak üzere muhtelif geçmişlerden gelen insanlara soyluluk verilmesi ile yaşanan yükseliş trendlerine karşılık gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun serhaddinde bir eyalet merkezi olan Trabzon’da da alt tabakadan insanların statü elde etmeleri ve buna bağlı olarak unvanlarındaki değişimler ve bir kişinin kullandığı birden çok unvanlar, İngiltere’de yaşanan değişimlere kısmen benzerlikleri ile dikkati çekmektedir. Şer’iye sicilleri kaynaklı takip edilmeye çalışılan bu sürecin tahlili, uzun zamandır “gerileme” ve son zamanlarda “kriz ve dönüşüm” şeklinde değerlendirilen imparatorluğun bu evresinin nasıl bir kavramsallaştırma ile değerlendirilebileceğine ışık tutabilir. Bu kavramsallaştırmalara küçük bir katkı yapmak amacıyla bu çalışmada ilk önce, Trabzon’da kişilerin kullandıkları “bey” ve “ağa” unvanları arasındaki geçişler, beylerbeyilerin bu geçişlerdeki fonksiyonları ile bağlantılı olarak irdelenmiştir. Bunun ardından, taşralı bir “çelebi” iken kapıkulu sipahisi olan ve daha sonra da Trabzon İskelesi Gümrük Mukataası mültezimliği ile birlikte “ağa” unvanı elde eden Kuzgunzâde Mustafa örneğinde, “bey” unvanından “ağa” unvanına doğru kaydedilen ilerleme, iltizam sisteminin kişilerin önüne

* *Yrd. Doç. Dr.*, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Amasya. e-mail: turanacik@gmail.com

açtığı fırsatlar noktasından tahlil edilmeye çalışılmıştır. 17. yüzyılın ilk yarısı için iktidar algısında bir tür adem-i merkezîleşmenin gözlendiği makalede, Kuzgunzâde Mustafa özelinde yeni bir "birey" in ortaya çıktığına da şahit olunmuştur. Devlet algısının tüzelleşmeye başladığı bu dönemde, para ekonomisinin sağladığı fırsatlar, geleneksel iktidar algısında görece bir "demokratikleşme" ye sebebiyet vermiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, unvan enflasyonu, bey, ağa, Trabzon

**FROM "LORD (BEY)" TO "MASTER (AĞA)":
"THE TITLE INFLATION" IN THE FIRST HALF OF THE 17TH
CENTURY IN TRABZON**

ABSTRACT

This article reviews the changes in the countryside during the 17th century in the Ottoman Empire. It focuses on the concept of "title inflation" and examines the issue in order to explore these changes. The concept, attributed to the status of England in the late 16th and the early 17th centuries, corresponds to the trend of social upgrading by granting nobility to people of various social classes, such as craftsmen and even "unworthy" ones, including prisoners. A state center at the frontier of Ottoman Empire, the social status of people from lower social classes in Trabzon achieved consequent promotions in their titles. These various granted titles were highly similar to those in England. The analysis of this process, as can be traced along the shari'a court records, may shed considerable light on the assessment of the decline of the Empire and on the recent "crisis and transformation" period through conceptualization. The study, in order to make a small contribution to this conceptualization, first deals with the transitions and shifts between the titles "Lord" (Bey) and "Master" (Ağa) in Trabzon, and then investigates the changes in the functions of the governors (beylerbeyi) associated with the transitions in question. Following this, the case of Kuzgunzâde Mustafa is analyzed. He was a provincial "gentlemen" (çelebi) who first became an Ottoman rider and then got the "master" title by being promoted to the position of the Trabzon Harbor Custom's Treasurer. This is a typical example of land tenure system which offers people an opportunity to progress. Moreover and beside the observation of decentralization in the first half of the 17th century, the emergence of a new type of "individual" in the person of Kuzgunzâde Mustafa is also witnessed. In this period, as the perception of the state started to legalize, the opportunities offered by the money economy led to a relative "democratization" in the traditional perception of power.

Keywords: Ottoman, Title Inflation, Lord, Master, Trebizond

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu taşrasında gerçekleşen değişimlere kullanılan unvanlar ekseninde bakmaya çalışan bu yazıda, zaman aralığı olarak imparatorluğun tarihinin en kritik evrelerinden biri olan 17. yüzyılın ilk yarısı belirlenmiştir. Zira modern tarihçiliğimizde “gerileme”¹ ya da “kriz ve değişim”² gibi kavramsallaştırmalar ekseninde değerlendirilen bu yüzyıl hakkında henüz kati bir karar verilmemiştir. Bu belirsizliği aşmak bağlamında küçük bir çaba mesabesindeki bu yazı da, meseleyi beylerbeyilerin iktidarının arttığı bu dönemdeki³ bir eyalet merkezinde temellendirmeye çalışmaktadır. Zamanın ve mekânın bu şekilde belirlendiği yazıda, kullanılan unvanları ve yaşanan sosyo-politik değişimleri tahlil etmede ise işlevsel bir kavram olarak “unvan enflasyonu” kullanılmaya gayret edilmiştir.⁴

¹ Bernard Lewis, “Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire”, *Studia Islamica*, No. 9. (1958), s. 111-127. (Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesi meselesi ve bundan yola çıkan periyotlaştırma tartışmaları için B. Lewis’in makalesinin Türkçe çevirisi de bulunan, *Osmanlı Geriledi mi?*, (Haz. Mustafa Armağan), İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, adlı kitaba bakılabilir).

² Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s. 545-757. 31 Mayıs-2 Haziran 2012 tarihinde düzenlenen “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm” konulu çalışmaya dair bir değerlendirme yazısı için bkz. Kahraman Şakul, “Bir Çalıştayın Ardından-17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm (İstanbul, 31 Mayıs-2 Haziran 2012)”, *Toplumsal Tarih*, S. 223, (2012), s. 22-37.

³ Konunun tafsilatı için bkz. İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

⁴ Trabzon şer‘iye sicillerinin kaynak olarak kullanıldığı yazıda, sicillere dair de bir takım açıklamalar yapmak gerekmektedir. Buna göre, ilk sicilimiz olan 1820-6 nolu sicil evâhir-i Rebiülevvel 1026 (28 Mart 1617-6 Nisan 1617)-evâil-i Safer 1033 (4 Aralık 1623-13 Aralık 1623) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Fakat sicilin 71. varaktan sonrası defterlerin tasnifini yapan el tarafından tekrar 1’den başlanarak rakamlandırılmıştır ki bu bölümde bulunan kayıtlar evâhir-i Cemaziyevvel 1006 (29 Aralık 1597-7 Ocak 1598)-22 Zilhicce 1007 (16 Temmuz 1599) tarihleri arasını kapsamaktadır. Dolayısıyla aradaki farkı anlayan tasnifçi haklı olarak böyle bir rakamlandırmaya gitmiştir. Bununla birlikte defterin genel numarası 1820-6 olduğu için referans verilirken tekrardan birden başlanması nedeniyle farklı kayıtlar aynı rakam ile gösterileceğinden biz bu ikinci ve tarih bakımından önceki bölümü 1820 nolu sicil olarak tekrardan tasnif edeceğiz. Üçüncü sicilimiz 1821 nolu sicildir. 7 Rebiülevvel 1027 (4 Mart 1618)-evâsıt-ı Zilkade 1028 (20-29 Ekim 1619) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Dördüncü sicilin numarası da 1821’dir. Evâil-i Cemaziyelahir 1027 (27 Mayıs 1618-5 Haziran 1618)-19 Cemaziyelahir 1030 (11 Mayıs 1621) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bir önceki 1821 nolu sicil ile referans verirken karışıklığa sebep olacağı için bu sicil mikrofilm numarası 4 olarak verildiği için tarafımızdan 1821-4 nolu sicil olarak isimlendirilmiştir. Beşinci sicil 1822 nolu sicildir. Evâil-i Muharrem 1031 (17-26 Kasım 1621)-gurre-i Muharrem 1032 (5 Kasım 1622) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bu sicil, referans verilirken 1822 nolu sicil olarak gösterilmiştir. Altıncı sicil 1823 numaralıdır. 23 Rebiülevvel 1033 (14 Ocak 1624)-evâsıt-ı Rebiülahir 1035 (10-19 Ocak 1626) tarihleri arasını kapsayan 44. varağa kadar olan kısımdan sonra sicilleri tasnif eden el, tekrar birinci

Hülya Canbakal'ın Lawrence Stone'dan aktardığı “unvan enflasyonu”⁵, özellikle İngiltere’de 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıl başındaki durumu nitelendirmek için Stone tarafından kullanılan bir kavramdır. Canbakal'ın aktardığına göre,

‘unvan enflasyonu’ hem erken modern dönemin uzun vadeli büyüme döngüsüne, hem de devletin büyümesine ve güçlenmesine ilişkin genel bir eğilim sonucu ortaya çıkmış, zanaatkârlar ve hatta mahkûmlar gibi ‘layık olmayan’ kimseler de dâhil olmak üzere muhtelif geçmişlerden gelen insanlara soyluluk verilmesine neden olmuştur. Vergilerin yükselmesi vergi imtiyazı taleplerini, statü tayininin merkezîleşmesinin yanı sıra toplumsal hareketlilik de unvan taleplerini doğurmuştu. Soyluluk unvanı hem vergi muafiyetini hem de devlet nezdinde tanınmış bir statünün itibarını getiriyordu beraberinde.

Canbakal, devamla şöyle demektedir:

Böylelikle halk açısından bakıldığında, unvana hücum, merkezî rejim himayesindeki statü sisteminin tanınması, bu sistemden istifade edilmesi ve sistemin suistimal edilmesi anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, bu hem bir kendini koruma ve direnme, hem de pragmatizm ve statü atlama eylemiydi. Devlet açısından ise, ‘unvan enflasyonu’ gelir getiren bir şeydi, zira soyluluk belgeleri bedava dağıtılmıyordu; üstelik bu belgeler sadakat satın alarak devletin güçlenmesine katkıda bulunuyordu.⁶

Görülebileceği üzere erken modern dönemde yaşanan değişimin tahlilinde analitik bir değer taşıyan *unvan enflasyonu* kavramı ile geleneksel

varak olarak bir numaralandırmaya gitmiştir. Evâsıt-ı Şevval 1034 (17-26 Temmuz 1625)-evâsıt-ı Zilkade 1034 (15-24 Ağustos 1625) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden bu bölüm, 1823-1 olarak tarafımızdan isimlendirilmiş ve ayrı bir sicil olarak değerlendirilmiştir. Sekizinci sicil 1824 numaralıdır. 3 Rebiülevvel 1038 (31 Ekim 1628)-evâsıt-ı Cemaziyelahir 1042 (24 Aralık 1632-2 Ocak 1633) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Dokuzuncu sicil 1825 numaralıdır. Evâhir-i Rebiülahir 1037 (29 Aralık 1627-7 Ocak 1628)-evâsıt-ı Cemaziyelahir 1038 (5-14 Şubat 1629) arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Onuncu sicil 1826 numaralıdır. Evâsıt-ı Şaban 1038 (5-14 Nisan 1629)-evâhir-i Safer 1039 (9-18 Ekim 1629) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Onbirinci sicil 1827 numaralıdır. Evâhir-i Receb 1039 (5-14 Mart 1630)-evâil-i Şaban 1041 (23 Şubat 1632-3 Mart 1632) tarihleri arasında kapsamaktadır. Onikinci sicil 1828 numaralıdır. Evâsıt-ı Safer 1041 (8-17 Eylül 1631)-evâhir-i Ramazan 1045 (27 Şubat 1636-7 Mart 1636) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Onüçüncü sicil 1829 numaralıdır. Evâhir-i Cemaziyevvel 1046 (20-29 Ekim 1636)-selh-i Zilhicce 1052 (20 Mart 1643) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Ondördüncü sicil 1830 numaralıdır. 28 Safer 1053 (18 Mayıs 1643)-evâsıt-ı Receb 1054 (13-22 Eylül 1644) tarihleri arasında kapsamaktadır. Onbeşinci sicil ise 1831 numaralı olup evâil-i Receb 1058 (23 Temmuz 1648-1 Ağustos 1648)-evâhir-i Muharrem 1061 (13-22 Ocak 1651) tarihleri arasındaki kayıtları havidir.

⁵ Canbakal, bunu “unvan yağması” olarak da nitelendirmektedir.

⁶ Lawrence Stone, *The Crisis of the Aristocracy*, Oxford: Oxford University Press, 1965, s. 71-95’den aktaran Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 83.

düzende meydana gelen değişimi anlamlandırmak mümkün olabilmektedir. Elbette bu anlamlandırma safhasında kati bir karar vermek zordur; ya da yapılan anlamlandırma denemesinin doğru olup olmadığına karar vermek için Osmanlı tarihi bağlamında henüz erken bir safhadayız. Fakat anlamlandırma noktasında yapılan gayretlerin sunacağı doğru ya da yanlış perspektiflerin her halükarda Osmanlı tarihçiliğine katkı yapacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle çalışmada 17. yüzyılın ilk yarısındaki Trabzon'u mekân olarak belirleyip “unvan enflasyonu” kavramı ekseninde bu dönemde şehirde meydana gelen değişimler anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken de “unvan enflasyonu” kavramı Stone’ın ve Canbakal’ın kullandığı muhtevadan biraz daha farklı kullanılacaktır. Zira İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihlerinde belli benzerlikler muhakkak bulunmakla birlikte bir takım farklılıkların da olacağı aşikârdır. Bilhassa 17. yüzyılda yaşanan değişimler hususunda, İngilizler feodal bir yapılanmadan mutlakıyetçi bir millî devlete dönüşürken, Osmanlıların Fatih Sultan Mehmed döneminde yakalamış oldukları mutlakıyetçi algı bu dönemde sarsılmaktadır. Avrupa’dakine tam benzer bir feodal yapının olmadığı ve 17. yüzyılda burjuvanın bulunmadığı Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan unvan enflasyonunun da ona has bir kısım muhtevasının olması normaldir. Nitekim feodal dönem sonrası, gittikçe genişleyen (hem hâkim olunan toprak hem de hâkim olmaya başlayan medeniyet algısındaki konum bakımından) İngiltere’ye karşı Osmanlılar, tabiri yerinde ise daha gerilerde yer almaya başlamışlardır. Yani İngiltere bir büyüme döngüsünde iken Osmanlılar küçülme sürecindedirler; imparatorluğun yıkılmış olması bu noktada önemli bir belirleyicidir.

“Unvan Enflasyonu”nu 17. Yüzyıl Osmanlı Trabzon’undan Okumak

Bu çalışma kapsamında “unvan enflasyonu” Trabzon bağlamında ve 17. yüzyılın ilk yarısı için hem Canbakal’ın kullandığı “yağma” hem de Stone’un kullandığı “enflasyon” kelimelerinin zahiren bakıldığında içerdiği “olumsuz” anlamlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.⁷ Bu olumsuzluk ise elbette geleneksel olarak asıl devlet sahibi (“sahib-i devlet”) olan hükümdarın meşruiyetine göre konumlanmaktadır. Rifaat Abou-al-Haj ve Baki Tezcan’ın çalışmalarından çıkan sonuç, gayr-ı şahsî bir devletin 18. yüzyılla birlikte kendini iyice gösterdiğidir.⁸ 17. yüzyılın ikinci yarısı için Abou-al-Haj’ın

⁷ Ayrıca bir kişinin birden çok unvanının olması da bu “enflasyon” a dâhil edilecektir.

⁸ Rifaat Ali Abou-El-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, No. 4 (Oct. - Dec., 1974), s. 438-447; aynı yazar, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel-Canay Şahin), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000; Baki Tezcan, “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı”, *Erken Modern Osmanlılar*:

merkezdeki ve taşradaki idarî görevleri ellerinde tutanlara dair çıkardığı istatistikî tablo, vezir ve paşa kapılarının bu dönemde merkezî hükümette ve eyâletlerde, saraydan yetişenlere nazaran artan bir sayıda görev aldıklarını ortaya koymuştur. Bu ise padişahın şahsî idaresinin azalması olarak değerlendirilmiştir. Kanuni'nin saltanatı ile başlayan bu süreç, ayrıca Enderun'un kul yetiştirmekteki fonksiyonlarını kaybetmeye başlaması ile aynı döneme denk gelmektedir.⁹ Bunun yanında 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda yönetici sınıfın, devleti, sosyo-ekonomik çıkarlarının bir uzantısı addetmeye başlaması ile artı-ürüne el konulmasının kendi hak ve yetkileri dâhilinde olduğu düşüncesi, 16. yüzyılın mutabakatını sona erdirmekte ve yeni bir mutabakat tesis edilerek kamu işleri, yönetici ve ailesinin şahsî işlerinden ayrılmaya başlamakta idi. Özellikle mirî toprakların hızlı bir şekilde yarı özel mülkiyete dönüşmesiyle devlet, erken bir modern görünüm almaya başlamıştı. 18. yüzyılla birlikte bu durum iyice belirgin bir hâl almıştı.¹⁰ Bu bağlamda 17. yüzyıl, yaşanan hizip çatışmalarının da gösterdiği üzere bir tür geçiş dönemi idi.¹¹ Nitekim bu durum geleneksel bir kavram olarak tamamıyla hükümdarın

İmparatorluğun Yeniden Yazımı, (Ed. Virginia H. Aksan-Daniel Goffman), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 221-266.

- ⁹ Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", s. 442-443. Fikret Adanır için bu süreç, sultanın kişisel yönetiminin öneminin azalmasının ve "sivil bir oligarşinin" gücünün giderek pekiştiğinin açık bir göstergesidir. (Fikret Adanır, "Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri", *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, C. III, (Ed. Suraiya Faroqhi/Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 202). Ayrıca daha Kanuni döneminde, 1557'de ölen Topkapı Sarayı Babü's-saade ağası Cafer Ağa'nın kullarından Topkapı Sarayı'nda görev yapan kişilere rastlanmaktadır. Dolayısıyla Metin Kunt'un belirttiği gibi, saray, 16. yüzyılın ortasında tamamen sultanın kullarından oluşan homojen bir kurum değildi. İ. Metin Kunt, "Kulların Kulları", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler-Humanities*, S. 3, (1975), s. 30.
- ¹⁰ Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, s. 95-96. Kemal Karpat, "klasik" toplumsal düzenin dönüşümünün, devletin toprak bütünlüğüne doğrudan, açık bir tehdit yokken meydana geldiğini ifade etmektedir. Bilhassa 17. yüzyılda merkezî otoritenin zayıfladığını ve fiili yerel özerkliği arttığını söylemektedir. Bu da muhtelif yerel eğilimlerin kuvvet kazanmasına ve grupların çıkarlarının açıkça ifadesine yol açmıştır. Ona göre, yine de bu değişim topluluğu merkeze daha da bağımlı hale getirdi; çünkü merkez meşruiyet sağlayabilecek, yaptırımlar uygulayabilecek ve yerel otonomiye olduğu kadar, benzeri topluluklarla kaynaşmayı da düzenleyebilecek tek otoriteydi. Aslında bu değişim, merkezî iktidar ile onun arkasındaki toplumsal temellerin yeni siyasal ilişkiler oluşturması için bir çağrıydı. Karpat'a göre ulus oluşumunun başlangıcı (dinî cemaatten siyasî topluluğa geçiş aracılığıyla) ve ortaçağın toplumsal tabakalarının sosyal sınıflara dönüşümünün öncülü 17. yüzyıldaydı. Dolayısıyla "modernizasyonun" başlangıcı bir 17. yüzyıl olgusuydu. Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, (Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 18-19.
- ¹¹ Bu süreç, bilhassa, Beylerbeyi Vakası (1589) olarak adlandırılan ve maaşları mağşuş sikkelerle ödenen yeniçerilerin isyanı neticesinde III. Murad'ın Rumeli beylerbeyi ve baş defterdarın idam edilmesini kabul etmesi ile başlatılabilir. Nitekim bu tarihten itibaren saray hizipleri ya yeniçeriler ile ya da rakipleri sipahiler ile ittifak tesis ederek bir takım çekişmelere

iktidarına gönderme yapan bir anlam yüküne sahip devlet kavramının¹² 17. yüzyılda kimi zaman şahsî bir anlamı, kimi zaman da gayr-ı şahsî bir anlamı haiz biçimde karşımıza çıkması ile de koşutluk arz etmektedir. Bedri Gencer'in ifadesi ile bu dönemde kavramsal anlamda da bir tür "salınım" söz konusu idi.¹³

Dolayısıyla tüzel kişiliği haiz bir merkezî devlet tam anlamıyla kurulmadığı 17. yüzyılın ilk yarısında, bizim, merkez denildiğinde aklımıza gelen hükümdarın meşruiyetidir. Modern devlete giden süreçte yaşanan ise adem-i merkezîleşmedir, fakat bu adem-i merkezîleşmenin ayrıntıları henüz tam anlamıyla ortaya konulamamıştır. 17. yüzyılda yaşanan gelişmeleri kendisiyle karşılaştırabileceğimiz en belirgin husus ise geleneksel hükümdar algısıdır. Dolayısıyla Canbakal'ın bu "enfasyon" hakkındaki hem "merkezî rejim himayesindeki statü sisteminin tanınması" hem de "sistemin suistimal edilmesi" şeklindeki ifadelerinden bizce bu dönem için "sistemin suistimal edilmesi" hususu daha işlevsel bir zemin temin etmektedir. Zira İngiltere'de bu dönemde mutlakîyetçi bir saray toplumu vücuda gelirken; dolayısıyla unvanların dağıtımı belki de merkezî bir yapı arz etmekte iken, daha önceden zaten mutlakîyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı için ise bu merkez 17. yüzyıl itibarıyla henüz tam bir kesinliğe sahip değildir. Bu dönemde hizip çekişmeleri ile karakterize bir süreç yaşanmaktadır ve hizipler arasından bizim için en belirgin olanı *hükümdarın iktidar*ıdır. Dolayısıyla bu unvan enfasyonu, 17. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla bu çalışmaya göre hükümdarın meşruiyetinden farklı meşruiyet zeminlerinin oluşumuna işaret etmektedir, ki bu bir kısım suistimaller ile tesis edilmiştir. Nitekim unvanların satılması da Trabzonlu Musa'nın yeniçeri olmasına dair olan ifadesinde görülebileceği üzere ("ben mukaddemâ cebeci idim hâlâ İslâmbol'da sâkin olan oğlum elli dokuzuncunun odabaşısından bana mektub gönderüb seni yeniçeri *iyledim* didi hâlâ yeniçeriyim"¹⁴) doğrudan merkezin hazinesi ile ilgili bir durum gibi görünmemektedir. Yine beylerbeyilerin "ağaları" ve "ademi" gibi kişilerin, beylerbeyinin taşradaki iktidarından ne şekilde unvanlar edindiklerine dair çok fazla malumatımız yoktur. Fakat birçok kişinin kullandığı ağa unvanı, beylerbeyi "ademi" olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla, elbette 17.

girişmişlerdir. II. Osman'ın katli, IV. Murad'ın, sadrazamı Hafız Paşa'yı isyancılara teslim etmesi, yeniçeri ocak ağaları ve ulemanın ittifakı ile I. İbrahim'in tahtan indirilmesi gibi vakalar ise bu dönemde yaşanan çekişmelerin birer neticesi idi. Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 546.

¹² Bu konu hakkında bkz. Christoph K. Neumann, "Devletin Adı Yok-Bir Amblemin Okunması", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, S. 19, (1999), s. 269-280.

¹³ Bedri Gencer, "Osmanlı Siyasî Felsefe ve Rejimi: Kuruluşun 700. Yıldönümü Münasebetiyle Bir İcmal", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4-5, (2000), s., 112.

¹⁴ *T.Ş.S.*, 1826, 24/7.

¹⁵ Elimizdeki bir kayıttta "mir-i mirân berati"ndan bahsedilmesi beylerbeyi ve vazife tevcihi hakkında kısmen bizi bilgilendirmektedir. Buna göre, Hüseyin Çelebi, Şinik Köyü sâkini

yüzyılda bir tür “unvan enflasyonu” yaşanmıştır ve bu moderniteye giden süreçte oldukça önemli bir merhaledir; fakat 17. yüzyılın ilk yarısında henüz modern anlamda bir devlet kurulmamıştır.

Devletin şahsî bir iktidar algısından gayr-ı şahsî bir iktidar algısına doğru giden bir süreç yaşadığı malumdur. Bu çalışma kapsamında incelenen dönem ve eldeki örnekler nispetinde ise bu süreçte bir tür geçiş evresinde olduğumuz anlaşılmaktadır. Bu nedenle “unvan enflasyonu”nu, henüz hangi merkez olduğunu anlamadığımız bir merkeze yarayıp yaramadığından ziyade, hükümdarın (merkezî iktidarın) meşruiyetinde açtığı yara noktasında değerlendirmenin yerinde olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda söylenebilecek tek şey ise, aşağıda zikredileceği üzere bir tür toplumsal dinamik üzerinden de işleyen bu enflasyon sürecinde, söz konusu toplumsal dinamiğin Trabzonlu bir görünüm arzemesi nedeniyle hükümdardan ayrı bir tür “kamusallığa”¹⁶ doğru gittiğidir. Fakat bu sürecin 17. yüzyılın ikinci yarısı, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıldaki görünümü de ortaya çıkarılmadan kesin bir şey söylemek zordur.

Karpat’ın meşruiyetin temin edilebileceği tek yerin merkez olduğu yönündeki uyarısı da, hükümdarın geleneksel iktidarından ayrı bir merkez olarak değerlendirilirse bize göre daha anlamlı olmaktadır. Yani 17. yüzyılda hükümdardan ayrı meşruiyet çerçeveleri geliştiren toplumsal dinamik, en iyi meşruiyeti temin edebileceği hükümdardan bağımsızlaşmaya başlayan bir devletin meşruiyet zeminini kullanarak, kendisini de bu devletin içerisinde konumlandırmaktadır. Dolayısıyla aslında merkez farklılaşmaya başlamıştır. 16. yüzyıl için hükümdarın “devlet”i merkezi imlerken, 17. yüzyılda yaşanan adem-i merkezleşme bunu değiştirmeye başlamış ve aynı süreç içerisinde bir taraftan da gayr-ı şahsîleşmeye başlayan bir merkez ortaya çıkmaya başlamıştır. Adem-i merkezleşme ile yaşanan geleneksel meşruiyet zemininin bozulması ile birlikte, meşruiyetin temin edilebileceği en iyi yer olan merkez ise artık gayr-ı şahsîleşmeye başlayan farklı bir merkezdir.

Mustafa adlı kişiden davacı olmuştur. İddiasına göre Mustafa, raiyyetidir ve kendisinden raiyyet rüsûmu talep ettiğinde vermemiştir. Mustafa ise cevabında, “hisar muhâfızlarından olub yedimde *mir-i mirân berâtı* vardır bu takdirce ben askerî tâifesinden olmağla benden resm-i raiyyet lâzım gelmedüğüne şeyhülislâmdan dahi fetâvâ-yı şerifem vardır bundan mâ’ada karye-i mezbûrda emlâk ve arâzi dahi tasarruf eylemem” diyerek fetvâsını ibrâz eylemiştir. Bundan sonra, bu sefer de karşımıza ağa olarak çıkan Hüseyin’den Mustafa’nın köyde emlâk ve arâzi tasarruf ettiğine dair delil talep edilmiş; fakat kendisi delil getiremeyince davayı Mustafa kazanmıştır. (T.Ş.S., 1832, 50/1). Dolayısıyla beylerbeyi berâtından bahsedilen bir sosyo-politik zemin bulunmaktadır.

¹⁶ “Kamusallık” kavramı, Habermas’ın “burjuva kamusallığı” kavramından mülhem kullanılmaktadır. Habermas’ın “burjuva kamusallığı” çok kısaca şöyle açıklanabilir: Temsilî kamusu ile kraldan ayrı bir kamusallık vücuda getiren burjuva, saraya karşı şehirleri kendi kamusalıklarının mekânı haline getirerek, ayrı bir iktidar odağı haline gelmişlerdir. Tafsilat için bkz. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 98-116.

Bu açıklamalardan sonra yazının devamında, unvan üzerinden yapılacak tespitler, daha çok geleneksel devletin iktidar algısının parçalanmasına ve meşruiyet zemininin ortadan kaybolmaya başlamasına yönelik olacaktır. Bu bağlamda “bey” unvanından “ağa” unvanına doğru gelişen bir süreç yaşandığı ve hatta diğer unvanların da tek bir kişide toplanabildiği anlaşılmaktadır. Bunu temin eden ise daha çok bireylerin kişisel faaliyetleridir.

“Bey”likten “Ağa”lığa

Bilindiği üzere beylerbeyiler “paşa”, sancakbeyiler de “bey” unvanını kullanmaktadırlar.¹⁷ Yani eyaletin ve sancağın en yüksek yöneticileri bu unvanı taşımaktadırlar, dolayısıyla bey unvanı oldukça önemli bir unvandır. Trabzon’da bey unvanı ile sık sık karşılaşmak mümkündür. Bu unvanın Trabzon’da en çok Altıbölük halkı tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim “cündî” olarak tavsif edilen şahıslar bey unvanını kullanmaktadırlar.¹⁸ Dolayısıyla atlı olmanın bu unvanı almakta önemli olduğu anlaşılmaktadır. Silahdârlar zümresinden 99. bölükteki Ali’nin unvanı bey’dir.¹⁹ Dergâh-ı âlî sipâhilerinden Rıdvan Bey de bu unvanı kullanmaktadır ve unvanına uygun bir evlilik yaparak Dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed Çavuş’un kızı Mukime Hatun ile evlenmiştir.²⁰ Ebnâ-i sipâhiyândan Şatırzâde Hasan Bey b. Ali, bir mülk ihtilafında karşımıza çıkmaktadır.²¹

Yine zeâmet sahibi olanların bey unvanı kullandıkları görülmektedir. Trabzon sâkinlerinden olup Kisarna Köyü zâimi olan Ali Bey buna örnek gösterilebilir.²² Ayândan İbrahim oğlu Ali Bey’in zeâmeti köyleri subaşı olan Veli Ağa, Karaağaç köyünden Hasan b. Resul’ü mahkemeye getirmiş ve davacı olmuştur.²³ Nitekim bir başka örnekte de *fahri’l-ayân* Ali Bey b. İbrahim Efendi, zeâmetine dâhil Oz Köyü’nden Osman b. Abdullah’ı dava etmiştir.²⁴ Ayrıca erbâb-ı timârın bey unvanını kullanabildiği görülmektedir.

¹⁷ T.Ş.S., 1828, 122/13.

¹⁸ T.Ş.S., 1824, 9/6. Benzer bir durum 17. yüzyılın ilk yarısındaki Amasya için de geçerlidir. *Amasya Şer’iye Sicilleri*, 1, s. 106, kayıt no: 2; *Amasya Şer’iye Sicilleri*, 2, s. 90, kayıt no: 3, s. 91, kayıt no: 3.

¹⁹ T.Ş.S., 1825, 91/3, 98/3.

²⁰ T.Ş.S., 1821, 16/7.

²¹ T.Ş.S., 1821-4, 19/2. Bey unvanlı diğer Kapıkulu sipahilerine örnek olması açısından bkz. T.Ş.S., 1821, 16/2, 53/1, 54/8; T.Ş.S., 1821-4, 6/1, 9/4, 74/3, 101/7, 117/2, 121/4; T.Ş.S., 1822, 68/1, 76/4; T.Ş.S., 1824, 17/9; T.Ş.S., 1826, 36/6; T.Ş.S., 1827, 54/3; T.Ş.S., 1828, 14/3.

²² T.Ş.S., 1830, 8/9.

²³ T.Ş.S., 1824, 48/4.

²⁴ T.Ş.S., 1824, 55/2. Züemâdan bey unvanlı diğer birkaç kişi için bkz. T.Ş.S., 1831, 68/4, 72/5.

Aniklos adlı köyün sipâhileri Mustafa *Bey* ve Ali *Bey*'dir.²⁵ Esile Köyü'nün timâr erbâbı Ali *Bey*'dir.²⁶

Bey unvanı kullananlar ayrıca mahalle cemaatindendirler. Erdoğan Kethüda Camii'nin vakıf nükûduna mütevellî olan Murtaza Çelebi, camiin imam ve hatibi olan Murad Halife, vakfın hasbî nazırı olan Ali ve “*mahalle-i mezbûre cemaatinden*” Ali *Bey* b. Enes Çavuş, kardeşi Murtaza Çelebi, Zülfikâr Beşe, Osman Beşe ve diğerleri, vakfın eski mütevellisi Mehmed Efendi'nin müteveffa babası Hasan Efendi'nin vakıf nükûdundan aldığı 27.000 akçeyi talep etmişlerdir.²⁷

Dergâh-ı âlî kapucuları da bey unvanını kullanmaktadırlar. Dergâh-ı âlî bevâblarından Mehmed *Bey* b. Abdünnebi buna örnek gösterilebilir.²⁸ Dergâh-ı muallâ kapucularından İbrahim *Bey*, Akçaabad Nahiyesi'ne bağlı Zavana adlı köyden mülk satın almıştır.²⁹ Yine Dersaadet müteferrikaları da bey unvanlıdırlar. “Mahrûse-i Trabzon ayânından olup Dersaadet müteferrikalarından” Mustafa *Bey* bunlardan biridir.³⁰ Donanma-yı Hümayûn kaptanı Piyale'nin unvanı da bey'dir.³¹ Defter kethüdasının unvanı da bey olarak görünmektedir: Defter Kethüdası Abdülbaki *Bey*.³²

Bey unvanlı kişiler mütevellilik yapabilmektedirler. Yahya Paşa Evkâfi'nin mütevellisi Yusuf *Bey*'dir.³³ İmaret-i Hatuniyye Vakfı mütevellisi Mehmed *Bey*'dir.³⁴ Câbi beyler ile de karşılaşmak mümkündür. Akçaabad Cibâyeti 1030 (1620/1621) senesi için 156.000 akçeye Piri *Bey*'e tevcih olunmuştur.³⁵ Yeniçeri zabitleri de bey unvanı kullanabilmektedirler. Evâil-i Receb 1031 (13-22 Mayıs 1622) tarihinde, yeniçeri zabiti fahrü'l-ayân Mustafa *Bey* b. merhum Veli *Bey*'dir.³⁶ Bir başka kayıta Mustafa *Bey* karşımıza “Mustafa Çavuş” olarak çıkmaktadır.³⁷

Bunların yanında, görebildiğimiz kadarıyla “beşe” ve “çelebi” unvanlı kişiler harici hemen her unvan sahibinin oğlu bey unvanı ile karşımıza

²⁵ T.Ş.S., 1825, 89/4.

²⁶ T.Ş.S., 1830, 53/4.

²⁷ T.Ş.S., 1826, 24/6.

²⁸ T.Ş.S., 1821-4, 72/2. Bir diğer bey unvanlı kapucu için bkz. T.Ş.S., 1826, 32/2.

²⁹ T.Ş.S., 1826, 32/2.

³⁰ T.Ş.S., 1821-4, 45/3.

³¹ T.Ş.S., 1828, 120/8.

³² T.Ş.S., 1828, 112/1.

³³ T.Ş.S., 1822, 25/4.

³⁴ T.Ş.S., 1830, 22/4.

³⁵ T.Ş.S., 1821-4, 110/7.

³⁶ T.Ş.S., 1822, 33/5.

³⁷ T.Ş.S., 1822, 36/6.

çıkabilmektedir.³⁸ Örneğin “fahrü’l-ayân” Mustafa Bey, merhum Ahmed Paşa’nın oğludur.³⁹ Beylerbeyi merhum Ahmed Paşa’nın kardeşi Mustafa’nın unvanı da bey’dir.⁴⁰ Paşa’nın diğer oğlunun adı da Mehmed Ali Bey’dir. Daha sonra karşımıza Trabzon Beylerbeyi Mehmed Paşa olarak çıkacak olan Mehmed Ali Bey, ayândan Bostan Bey’in kızkardeşi Ayşe Hatun ile evlidir.⁴¹ Eski Erzurum Defterdarı Ali Efendi’nin oğlu Murtaza Bey’dir.⁴² Mehmed Bey’in babası Mahmud Efendi’dir.⁴³ Dersaadet bevvâblarından Mehmed Bey, Abdünnebi Efendi’nin oğludur.⁴⁴ Altıbölük halkı kethüdayeri “fahrü’l-ayân” Murtaza Bey, Musa Ağa’nın oğludur.⁴⁵ “Fahrü’l-ayân” Hasan Bey’in babası Sinan Ağa’dır.⁴⁶ Ahmed Bey’in babası Ali Çavuş,⁴⁷ İbrahim Bey’inki ise Hasan Çavuş’tur.⁴⁸ “Fahrü’l-ayân” Hasan Bey’in babası Sinan Ağa’dır.⁴⁹ Ali Bey, Ahmed Ağa’nın oğludur.⁵⁰ Yine hiçbir unvanı olmayan kişilerin oğulları da bey olabilmektedirler. Dergâh-ı âlî sipâhilerinden İbrahim Bey b. Mustafa buna örnektir.⁵¹ Baba adı Abdullah olan beylere de tesadüf edilmektedir. Hasan Bey b. Abdullah bunun örneğidir.⁵² Beylerin oğulları da bey unvanı ile karşımıza çıkabilmektedirler.⁵³ Ahmed Bey’in babası Cafer Bey’dir.⁵⁴

³⁸ Bu cümleden beşe ve çelebilerin oğullarının bey olamadıkları şeklinde bir sonuç çıkarmamak gerekmektedir. Yapılan tarama sırasında gözden kaçınlan kişiler olma ihtimali vardır.

³⁹ T.Ş.S., 1821-4, 102/4.

⁴⁰ T.Ş.S., 1825, 61/2.

⁴¹ T.Ş.S., 1821-4, 73/1.

⁴² T.Ş.S., 1821-4, 72/2.

⁴³ T.Ş.S., 1826, 27/6.

⁴⁴ T.Ş.S., 1824, 17/4.

⁴⁵ T.Ş.S., 1821, 18/10; T.Ş.S., 1824, 89/8

⁴⁶ T.Ş.S., 1821-4, 31/2.

⁴⁷ T.Ş.S., 1827, 29/2.

⁴⁸ T.Ş.S., 1831, 65/4.

⁴⁹ T.Ş.S., 1821-4, 31/2.

⁵⁰ T.Ş.S., 1824, 31/14.

⁵¹ T.Ş.S., 1827, 54/3.

⁵² T.Ş.S., 1824, 14/1. Bunun yanında Trabzonlu zimmî bir ailenin çocuğu olan kapıkulu sipâhilerine de rastlanmaktadır. Dergâh-ı âlî sipâhilerinden İbrahim Bey b. Mustafa, Trabzon sâkinlerinden müteferrika Mehmed Ağa’dan davacı olmuştur. Vefat eden Ayşe Hatun binti Abdullah’ın veraseti İbrahim Bey’e aittir, fakat Mehmed Ağa mülk menziline ve muhalledâtını elinde tutmaktadır. Bu nedenle bunları talep etmektedir. Bunun üzerine sorgulanan Mehmed Ağa, durumu inkâr etmiştir; böylece İbrahim Bey’den delil talep edilmiş, o da, udûl-i ricâlden Hızır Çavuş ve Murad b. Aslan’ı şahit olarak göstermiştir. Onların şahitliklerine göre, İbrahim Bey’in babası Mustafa ve Mustafa’nın babası da İbrahim’dir; Ayşe Hatun’un babası Yani ve Yani’nin babası Konstantin’dir. Büyük baba İbrahim ile Yani, anne-baba bir kardeşlerdir ve babaları da Konstantin’dir. Bu nedenle miras İbrahim Bey’in hakkıdır ve kadı da bu doğrultuda karar vermiştir. Dolayısıyla Trabzonlu Konstantin’in torunu İbrahim Bey, Trabzon’da Kapıkulu sipâhisi olmuştur. T.Ş.S., 1827, 54/3.

⁵³ T.Ş.S., 1821-4, 33/4.

⁵⁴ T.Ş.S., 1831, 74/9.

Görebildiğimiz kadarıyla birçok bey'in oğlu çelebi unvanlı olarak görünmektedir. Musa Bey'in oğlu Abdurrahman Çelebi'dir.⁵⁵ Osman Çelebi ve Mustafa Çelebi'nin babaları Mehmed Bey'dir.⁵⁶ Mehmed Bey'in oğlu Fazlı Çelebi'dir.⁵⁷ Aşağıda kendisinden sıkça bahsedilecek olan Kuzgunzâde Mustafa Çelebi de Kuzgun Mehmed Bey'in oğludur.

Bu noktada bey unvanı ile çelebi unvanı arasındaki bu bağlantılar belli oranda incelenen dönemdeki “unvan enflasyonunu” açıklamaya yarayacak bir temel sağlamaktadır. Nitekim Kuzgunzâde Mustafa üzerine kaleme alınan kısımda görüleceği üzere, Mehmed Bey'in oğlu Kuzgunzâde Mustafa, “kariyerine” çelebi olarak başlamıştır. Akabinde ne şekilde elde ettiğini bilmemekle beraber Kapıkulu sipâhisi olarak bey unvanı ile karşımıza çıkmıştır. Son olarak ise Trabzon iskelesini iltizâm ederek, aynı zamanda beşlü ağalığını uhdesine aldığı için bir de ağa olarak görünmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla babasının oldukça zengin bir terekesi olduğu düşünüldüğünde bu zenginlikten ve bey unvanından kaynaklanan “sivil” bir unvan ile “profesyonel” hayatına başlayan Kuzgunzâde, bir kısım teşebbüsleri neticesinde kimi zaman karşımıza “bey” kimi zaman da “ağa” olarak çıkmıştır. Böylece Kuzgunzâde'nin bize sağladığı bu bakış açısı üzerinden, çift hatta üç unvanlı kişilere baktığımızda, onların bu çok unvanlılıklarının en önemli sebebinin kendi faaliyetleri olduğu söylenebilir. Örneğin gurre-i Şevvâl 1029 (30 Ağustos 1620) tarihinde şehir subaşılığına tayin edilen Veli Bey,⁵⁹ evâil-i Şevval 1029 (31 Ağustos 1620-9 Eylül 1620) tarihinde bu sefer karşımıza Veli Çelebi olarak çıkmaktadır.⁶⁰ Bu noktada Veli Bey'in hem çelebi hem bey unvanı olduğu görülmektedir. Hangi unvanı daha önce edindiğini tam olarak bilemesek de çelebi unvanının “sivil” karakterinden dolayı önce bu unvanı edindiği, daha sonra ise bey unvanını elde ettiğini düşünmek mantıklıdır.

Bahsi geçen kişilerin bu kendi faaliyetlerini ise iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki hamî-mahmî ilişkisi çerçevesinde beylerbeyilere kapılanan kişilerin ikbal basamaklarını tırmanışlarıdır. Nitekim zâim-i şehirler bu dönemde bilindiği üzere beylerbeyiler tarafından atanmakta ve genelde

⁵⁵ T.Ş.S., 1825, 24/6.

⁵⁶ T.Ş.S., 1831, 72/1.

⁵⁷ T.Ş.S., 1821-4, 62/6. Oğulları çelebi unvanlı olan diğer beylere dair birkaç örnek için bkz. T.Ş.S., 1821, 18/11; T.Ş.S., 1825, 24/6; T.Ş.S., 1821, 18/11; T.Ş.S., 1831, 47/4, 50/2, 57/10, 72/4, 74/9, 76/5, 90/3.

⁵⁸ Trabzon Kalesi muhafazasında olan Beşlü neferâtının ağaları Halil Ağa'nın bir kayıтта “ağa”, bir başka kayıтта “bey” olarak ortaya çıkması da, önce bey iken sonradan beşlü ağalığını alması ile olmuş olabilir. T.Ş.S., 1824, 15/6, 26/4.

⁵⁹ T.Ş.S., 1821-4, 27/7.

⁶⁰ T.Ş.S., 1821-4, 51/7.

beylerbeyi “*ademlerinden*” bir kişi olmaktadır.⁶¹ Bunların çoğu da bey unvanlılardır. Gurre-i Ramazan 1031 (10 Temmuz 1622) senesinde şehir subaşılığına beylerbeyi “*ademlerinden*” Mustafa Bey tayin edilmiştir.⁶² Gurre-i Rebiyyü'l-evvel 1031 (14 Ocak 1622) senesinde ise beylerbeyi “*ağalarından*” İbrahim Bey tayin edilmiştir.⁶³ 1 Receb 1037 (7 Mart 1628) tarihinden itibaren nefis-i şehir subaşılığı, beylerbeyi “*ağalarından*” Hasan Bey'e verilmiştir.⁶⁴ Gurre-i Muharrem 1039 (21 Ağustos 1629) tarihinden itibaren şehir subaşılığına beylerbeyi “*ademlerinden*” Ahmed Bey tayin edilmiştir.⁶⁵ Bu noktada atama kayıtlarında “*ademlerinden*” ifadesinin yanında “*ağalarından*” ifadesi, bir kısım beylerin aynı zamanda ağa unvanı kullanmalarını da anlamlandırmaya imkân vermektedir. Trabzon Valisi Yusuf Paşa'nın kaimmakamı olup Kethüdası Murtaza Bey'in⁶⁶ bir başka kayıтта unvanı “*ağa*” olarak zikredilmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla bey unvanını nereden aldığını bilmediğimiz Murtaza Bey, büyük ihtimalle beylerbeyinin kapısına bağlanmış bir kişi olarak, onun “*ağa*”larından olmuş ve nihayetinde de hamimahmi ilişkisi çerçevesinde şimdilik ulaşabileceği en yüksek makam olan mütesellimliği elde etmiştir.

Her ne kadar ağa unvanı; yeniçeri zabıtları,⁶⁸ timâr erbâbı⁶⁹ ve beşlü ağalarının⁷⁰ da kullandıkları bir unvan olsa da, birçok kayıтта beylerbeyi kapı

⁶¹ Belki de tamamıyla beylerbeyi “*ademi*”dirler. Atama kayıtlarında genellikle “*beylerbeyi ademlerinden*” oldukları belirtilmektedir. Fakat bir kısmında atanan subaşılardan beylerbeyi tarafından atandığının vurgulanmasına rağmen “*ademlerinden*” olduğu söylenmemektedir. (Her iki hususa dair bir kaç örnek için bkz. *T.Ş.S.*, 1820-6, 39/6; *T.Ş.S.*, 1822, 65/2, 68/4, 73/5). Subaşılardan bilindiği üzere devletin ilk yıllarından 16. yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden atanmakta idiler. Fakat bu tarihten sonra beylerbeyi veya sancakbeyine bağlı, onlar tarafından atanan, onların adamlarından bir hizmetli durumuna gelmişlerdir. Bu atamada izlenen prosedürü (sancakbeyinin/beylerbeyinin durumu bir mektupla kadiya bildirmesi ve bunun sicile kaydedilmesini) ise Yaşar Yücel, “*desantralizasyona uygun bir yol*” şeklinde değerlendirmektedir. Yaşar Yücel, “*Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler*”, *Belleten*, C. XXXVIII, S. 42, (1974), s. 666-667.

⁶² *T.Ş.S.*, 1822, 65/2.

⁶³ *T.Ş.S.*, 1822, 73/5.

⁶⁴ *T.Ş.S.*, 1823, 10/6.

⁶⁵ *T.Ş.S.*, 1827, 86/5.

⁶⁶ *T.Ş.S.*, 1828, 4/8.

⁶⁷ *T.Ş.S.*, 1828, 5/12. Evâsıt-ı Ramazan 1045 (18-27 Şubat 1636) tarihinde Ali Paşa'nın mütesellimi olarak Ömer Bey görünmektedir. (*T.Ş.S.*, 1828, 164/14). Evâhir-i Şevvâl 1040 (22-31 Mayıs 1631) tarihinde Trabzon Beylerbeyi olarak Mehmed Paşa görünmekte ve mütesellimi de Abdurrezzak Ağa olarak zikredilmektedir. (*T.Ş.S.*, 1827, 48/3). Gurre-i Rebiülahir 1053 (19 Haziran 1643) tarihinde, Trabzon Beylerbeyi olan Mehmed Paşa'nın (*T.Ş.S.*, 1830, 88/1) mütesellimi Mustafa Ağa'dır. *T.Ş.S.*, 1830, 88/2.

⁶⁸ *T.Ş.S.*, 1822, 9/1.

⁶⁹ *T.Ş.S.*, 1831, 14/6.

⁷⁰ *T.Ş.S.*, 1831, 28/5.

halkına dâhil olan ağalarla karşılaşmamız, ağa unvanının beylerbeyi adamları tarafından sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.⁷¹ Kethüda Murtaza Bey'in, yukarıda belirtildiği üzere bey unvanını nereden aldığına dair kesin bir şey söylenemese de, beylerbeyi adamı olan bir kişinin nasıl bey unvanı elde edebildiğine dair elimizde bir kısım veriler bulunmaktadır. Nitekim “Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından” Mahmud Ağa b. Mustafa, Beylerbeyi Ömer Paşa'nın kethüdasıdır.⁷² Dolayısıyla onun kapı halkından olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum müteferrikaların kimi zaman ağa unvanı kullanmalarını da kısmen açıklamaktadır.⁷³ Müteferrikalar ve beylerbeyiler arasında yakın bir ilişki olduğuna dair elimizdeki bir hibe kaydı da bizi bu doğrultuda düşünmeye sevk etmektedir. Evâhir-i Cemaziyelahir 1029 (23-Mayıs 1620-1 Haziran 1620) senesine kayıtlı bir belgede, “Dergâh-ı âlî müteferrikalarından” el-hâcc Hamza Bey b. el-hâcc Mustafa Bey'in Orta Hisar Mahallesi'ndeki “harabe-müşrif” ev yeri ve bahçesinin içindeki meyveli-meyvesiz ağaçlarıyla bir kiremit örtülü evi, Vali Ömer Paşa'ya hibe ettiği görülmektedir.⁷⁴ Bunun yanında birçok bey unvanlı subaşının da kâtiplerin her seferinde onları “ebnâ-i sipâhiyândan” ya da “Dergâh-ı âlî sipâhilerinden” olarak zikretmemiş olabilecekleri düşünülürse, Kapıkulu sipâhileri olabileceği akla yatkındır. Nitekim 1030 Rebiülahiri'nin guresinden (23 Şubat 1621) itibaren üç aylığına, her ay 12.000 akçe vermek taahhüdüyle subaşılığa “Dergâh-ı âlî sipâhilerinden” Abdülbaki Bey tayin edilmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla Kapıkulu sipâhilerinin de beylerbeyiler ile bir tür ünsiyet kurmuş olmaları ihtimal dâhilindedir. Nitekim *Kitâb-i Müstetâb* yazarı, Altıbölük halkı da dâhil olmak üzere kapıkullarının “vüzerânın bid'at olan deferlüsü” olarak onların hizmetlerinde olduklarını söylemektedir.⁷⁶

Yine Trabzon'da en çok kullanılan unvan olan “beşe”nin⁷⁷ de bu kadar çok kullanılması hakkında beylerbeyiler üzerinden bir kısım açıklamalar getirmek mümkündür. Beylerbeyilerin kendi kapı halkından cebeci, topçu

⁷¹ Örnek olması açısından bkz. *T.Ş.S.*, 1821-4, 128/5; *T.Ş.S.*, 1822, 73/5; *T.Ş.S.*, 1824, 75/4; *T.Ş.S.*, 1830, 87/2; *T.Ş.S.*, 1831, 84/5.

⁷² *T.Ş.S.*, 1821-4, 48/7.

⁷³ *T.Ş.S.*, 1822, 40/7, 45/1. Bir kısım müteferrikaların ağa unvanının timâr erbâbı olmalarından da kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Holamana adlı köy, Dergâh-ı âlî müteferrikâlarından Ferruh Ağa'nın zeâmeti köylerindedir. *T.Ş.S.*, 1822, 40/7.

⁷⁴ *T.Ş.S.*, 1821-4, 33/4. Bu hibenin “kapılanmak” için bir tür “hediye” olup olmadığını kesin olarak bilemiyoruz.

⁷⁵ *T.Ş.S.*, 1821-4, 117/2.

⁷⁶ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi 'i'l Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1998, s. 15.

⁷⁷ Konu hakkında bkz. Turan Açık, “Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2012, s. 215-220.

namında birlikler oluşturmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir.⁷⁸ Dolayısıyla cebecilerin ve topçuların kullandıkları bu unvanları, beylerbeyilerin “cebeci ve topçu kulları” da kullanıyor olabilir. Örneğin gurre-i Muharrem 1061 (25 Aralık 1650) tarihinde subaşılığa, beylerbeyi “ağalarından” Kadri Beşe, 3 aylığına tayin edilmiştir.⁷⁹ Hem ağalardan olup hem beşe olan Kadri'nin bu unvanlarını ancak iki şekilde açıklamak mümkündür. Ya yerli bir yeniçeri/topçu/cebeci iken beylerbeyine kapılanmıştır ya da beylerbeyinin cebeci, topçu birliklerinden olması, ona, beşe unvanını da kullanabilme kapasitesi sağlamıştır. Elbette kesin bir şey söylemek şu anda mümkün değildir. Fakat bu unvan enflasyonunun bizce önemli bir açıklaması, oldukça güçlü bir toplumsal devingenliğin kişilere sağladığı ikbal yollarıdır. Kendi faaliyetleri ile bir takım ilişkiler içerisine giren kişiler, birçok unvanla karşımıza çıkmaktadırlar. Bunda beylerbeyilerin artan nüfuzlarının da önemli bir payı bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşanan unvan enflasyonunda bu yazı kapsamında ilk söylenecek şey, beylerbeyilerin artan nüfuzlarının şehirde kendilerine bağlı bir kapıhalkı vücuda getirmesi neticesinde, bunun bir unvan enflasyonuna neden olduğudur. Kişiler beylerbeyine kapılanarak bir yükseliş trendi sergilemişler ve kendi evsafı nispetinde bir iktidar elde etmeye başlamışlardır.

Bunun yanında bu çalışma için daha önemli olan ikinci yükseliş trendi ise beylerbeyine kapılanmadan büyük oranda kendi faaliyetleri ile “çelebi” iken “bey” ve daha sonra da “ağa” olan bir “müteşebbis”in gösterdiği tırmanıştır. Bu yükseliş trendi bu dönemde bir kişinin hangi yollardan ikbal basamaklarını tırmanabildiğine dair güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mütevazi bir mikro tarih denemesi şeklinde kaleme alınan aşağıdaki bölüm, Kuzgunzâde Mustafa'nın sicillere yansıyan belgeler üzerinden bu yükselişini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu şekilde beylerbeyiler ile kurulan hamimahmi ilişkisi haricinde bir kişinin nasıl müteşebbis bir tavra sahip olduğu gözlenebilecektir. Neticede “bey”likten “ağa”lığa giden yolda, beylerbeyi kapılarının yanında, 17. yüzyılda giderek yaygınlaşan iltizâm uygulamasının da bir fonksiyonunun olduğu anlaşılacaktır.

⁷⁸ Nitekim Cigalazâde Sinan Paşa'nın kapı halkını teşkilatlandıran Bayram Çavuş'un tutumu, beylerbeyi kapılarının mahiyeti hakkında da bir fikir verebilir. Buna göre, Eğri seferi hazırlıkları sırasında Cigalazâde Sinan Paşa, kendi “kapısına” Anadolu'dan pek çok adam yazdırmıştı. Buraya sekban yazılanların defterinin ne münasebetle elinde olduğu bilinmeyen Sadrazam İbrahim Paşa'nın “defterlü adamlarından” Dergâh-ı Âlî çavuşu Bayram, bunları yanına toplayarak, sipâhi oğlanı, silahdâr, cebeci, topçu bölükleri halinde teşkilatlandırdı, ellerine de bölük bayrakları verdi. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 341-342.

⁷⁹ *T.Ş.S.*, 1831, 95/7.

Kuzgunzâde Mustafa “Bey”den Kuzgunzâde Mustafa “Ağa”ya: Taşralı/Taşrada Bir “Ağa”nın Yükselişi

Osmanlı bireyi, muhakkak belli toplumsallaşmalar içerisinde anlam kazanıyordu ve medinenin/mahrûsenin/mahmiyenin⁸⁰ bir ferdi olarak oradaki düzenden sorumluydu. Fakat bilhassa 17. yüzyılda iltizâmın oldukça yaygın bir hal alması ve para ekonomisinin⁸¹ imparatorlukta gelişmeye başlaması⁸² ile bireyin “kendini var edebildiği” bir başka alan daha ortaya çıkmaya başlıyordu.⁸³ Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu’nda vergiler emanet ve iltizâm usulleri ile toplanmaktaydı.

İltizâm usulünde nazarî olarak 3 ila 12 yıl arasında mukavele süreleri tasarlanmaktaydı. Bu süreler ise 16. yüzyıl boyunca fiilen çok daha kısa olarak gerçekleşti. Toplumun bütün kesimlerine açık tutulan yoğun rekabet ortamında mukavele süreleri kısalmışken, iltizâm bedelleri tırmanarak yükseldi ve iltizâm sektörü hızla gelişti. Bu rekabet ortamında emanet usulü de silinme derecesinde azaldı. Böylece mültezim, riski yüklenerek kârı ve zararı kendine ait olacak bir vergilendirmede, mümkün olduğu kadar az harcama ile âzami geliri elde etme yolunu tuttu.⁸⁴

Dolayısıyla devlet-toplum, politik toplum-sivil toplum, kamusal alan-özel alan gibi ayrımların tam karşılığının olmadığı, yani serbest piyasanın bulunmadığı bu dönemde, iltizâm iyi bir sermaye edinme aracı durumunda idi. Zira “üretim araçları”nın devlet elinde olduğu bir sitemde, vergi gelirinin bir

⁸⁰ Şer‘iye sicillerinde Trabzon’dan bu üç kavram ile bahsedilmektedir. Söz konusu bu kavramlar 17. yüzyılın ilk yarısı için birbirlerinin türevleri şeklinde kullanılmaktaydılar. Kavramsal planda ise hükümdarın iktidarına atf yapan bir muhtevaya sahiplerdi. Konunun tafsilatı için bkz. Açıık, “17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset”, s. 58-74.

⁸¹ Avrupa’da burjuvanın ortaya çıkışında para ekonomisi önemli bir faktördü. Norbert Elias, *Uygurluk Süreci*, C. II, (Çev. Ender Ateşman), İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 19.

⁸² 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kentli nüfus ve taşra da parasal ekonominin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Yine 16. yüzyılda sikkelerin erişilebilirliğinin ve kırsal ekonomide ticarileşmenin artmasıyla birlikte, paranın kullanımında önemli bir artış yaşanmıştır. Hatta bu durum “paranın tedavül hızı”nın artmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Şevket Pamuk, bu artışı, 16. yüzyılın sonunda yaşanan fiyat devrimini açıklamak için kullanmıştır. Tafsilat için bkz. Şevket Pamuk, “Fiyat Devriminin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yansımalarına Yeniden Bakış”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 77-101.

⁸³ 16. yüzyılın ortalarına doğru, iltizâm usulü para ekonomisinin gittikçe değer kazanması sonucunda, timâr rejimini de içine alarak oldukça yaygın bir duruma gelmiştir. Önceleri ticaret maddelerine konan resimler ve padişah haslarının gelirleri, hâsılatı nakit olarak temin etmek amacıyla iltizâma verilirken, sonraları bütün dirlik sahipleri, tasarrufları altındaki gelir kaynaklarını iltizâma vermeye başlamışlardır. Yücel, bu gelirleri iltizâm eden mültezimlerin “tam bir müteşebbis” gibi hareket ettiklerini ifade etmektedir. Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon”, s. 680.

⁸⁴ Mehmet Genç, “İltizâm”, *D.İ.A.*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 155-156.

çeşit mülkiyet haline dönüşmesi, mültezimlere iyi bir kâr ortamı temin etmişti.⁸⁵

Bu noktada sicillerimizde önce çelebi sonra da kimi zaman bey, kimi zaman ağa olarak karşılaşılan Kuzgunzâde Mustafa, “fahrü’l-ayân” ve Kapıkulu sipâhilerinden olarak Trabzon’un en önemli mukataası olan gümrüğü iltizâm ederek dikkatleri çekmektedir. Buna göre, “ebnâ-i sipâhiyândan” 86. bölümde günlük 15 akçeye mutasarrıf olan Mustafa [bin] Mehmed Kuzgun, Divân-ı Hümâyûn’a gidip arz-ı hâl sunup, Trabzon Vilayeti İskelesi Gümrüğü “her niçede ise olugeldiği üzere” 1042 (1632/1633) senesini “deruhde” etmek üzere ricada bulunmuştur. Bunun üzerine baş muhasebe defterlerine bakılmış ve senede 5 yük akçeye “mülâzemeti üzerinde mukayyed bulunub senesi tamam olmağla 1042 Muharrem’i guresinden (19 Temmuz 1632) deruhde olunmak fermân olunub” Kuzgunzâde Mustafa’ya senenin sonuna kadar iltizâm etmesi doğrultusunda berât verilmiştir.⁸⁶ Böylece Kuzgunzâde Mustafa, birçok unvanı ve vazifesinin yanına bir de gümrük emini eklemiştir. Ayrıca bu dönemde Beşlü neferlerinin yevmiyeleri liman gelirlerinden karşılandığı için gümrük mukataası emini olanlar aynı zamanda Beşlü ağası olmaktadır.⁸⁷ Dolayısıyla Kuzgunzâde bir de Beşlü ağası olmuştur. Görülebileceği üzere oldukça önemli bir nüfuz kazanmayı temin eden böyle bir görev, bu dönem Trabzon’unda Kuzgunzâde’nin geleneksel toplanma biçimleri ve padişah bağımlı tanımlanmalarının yanında, belli oranda bu tanımlardan “özerk” bir başka konum daha edinmesini sağlamıştır. Nitekim incelenen sicillerde Kuzgunzâde’ye dair olan kayıtlar, onun bu işi çok

⁸⁵ İltizâmın 18. yüzyılda vardığı nokta bilindiği üzere malikâne uygulamasıdır. Dina Rizk Khoury, “18. yüzyılın malikâne sahibi, bu yeni mültezim, artık kârın güdülediği bir iktisadî girişimin başında bulunuyordu. Girişimin itici gücü, erken modern dönem siyasi iktisatçıların ‘getiri peşinde koşma’ dedikleri bir davranış biçiminden geliyordu” demektedir. Yine Musullu yerel vakânüvislerin malikâneyi yeni bir mülkiyet biçimi olarak algıladıklarını ifade etmektedir. Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 97-98.

⁸⁶ *T.Ş.S.*, 1824, 84/5. 7 Zi’l-hicce 1042 (15 Haziran 1633). vusûl: Gurre-i Cemaziyelahir 1042 (14 Aralık 1632). Hüküm tarihinde ve kadıya varış tarihinde bir tutarsızlık vardır. Hüküm tarihi varış tarihinden sonradır. Dolayısıyla hükümün asıl tarihinin 1041 olması mantıklı görünmektedir. Nitekim bir sonraki hükümün tarihi 14 Zilhicce 1041 (2 Temmuz 1632)’dir. Vusûl tarihi ise gurre-i Cemaziyelahir 1042 (14 Aralık 1632)’dir. (*T.Ş.S.*, 1824, 84/5). Fakat bu seferde 5 ayı aşan bir varış süresi mantıklı görünmemektedir. Bu dönemde merkezden gelen hükümlerin ortalama 35-40 günde geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir sonraki hüküm evâhir-i Rebiülahir 1042 (4-13 Kasım 1632) senesine kayıtlıdır ve vusûl tarihi Cemaziyelahir 1042 (Aralık 1632)’dir. (*T.Ş.S.*, 1824, 85/1. Yine 40 günlük bir varış süresi için bkz. *T.Ş.S.*, 1822, 62/2). Dolayısıyla bu kadar uzun sürmesi olağandışı bir durumdur. Kazak saldırılarının olduğu bu dönemdeki gecikme, söz konusu saldırılar ile açıklanabilir. Bunun dışında kâtiplerden birinin ya da belki her ikisinin de 1041 tarihinden başka yanlışlıklar yapmış olmaları muhtemeldir.

⁸⁷ Kenan İnan, “Kadı Sicillerine Göre Trabzon’da Beşlü Taifesi (1648-1658), *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, I. Kısım, Ankara, 2005, s. 399-400.

önceden, tabir yerinde ise gözüne kestirmiş olduğu izlenimi edinmemize sebep olmaktadır.

Oldukça faal bir kişi olduğu görülen Kuzgunzâde Mustafa Bey, ilk olarak bir “katl” davasında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Beylerbeyi Ömer Paşa tarafından, İmâret-i Hatuniyye Mahallesi’nde Hamza Çelebi’nin ölü bulunması hususunun beyânı için Dilaver Ağa “mübaşeretiyile” adı geçen mahallenin imamı Mevlana İshâk Efendi ve ahaliden bazıları soruşturmaya tâbi tutulmuştur. Bundan sonra Hamza Çelebi’nin karısı Rabia bint-i Mehmed, kocasını, Kuzgunoğlu Mustafa’nın, Hamza Çelebi’nin babası Kapucu Mehmed *Bey* köşkünde hançer ile vurup öldürdüğünü söylemiştir. Dolayısıyla mahalle ahalisi ile herhangi bir davası bulunmamaktadır ve “dem-i diyet”i vermesi gereken kişi Kuzgunzâde Mustafa’dır.⁸⁸ Bu kayıttan ve daha sonraki kayıtlardan onun bu diyeti verip vermediği konusunda bir malumat edinmek mümkün olmamıştır. Ayrıca Kuzgunzâde’nin Hamza Çelebi’yi neden öldürdüğü de belli değildir. Kayıтта Kuzgunzâde’nin herhangi bir unvanı da zikredilmemiştir. Kendisinden öncelikli olarak “Kuzgunoğlu” olarak bahsedilmektedir. Dolayısıyla en erken tarihli bu kayıt üzerinden Mustafa’nın henüz ailesinin ve dolayısıyla babasının adı ile anıldığını çıkarabiliriz. Bununla birlikte bir “bey” oğlu “çelebi”yi katletmesi bu dönemde unvanlı bir takım kişilerle ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin muhtevası hakkında herhangi bir malumat yoksa da, Norbert Elias’ın Avrupa’da burjuvanın yükselişi hususunda yaptığı bir tespit, Kuzgunzâdenin Rabia Hatun’un ifadesi doğrultusunda “kâtil” olması ile benzerliği münasebetiyle ilgi çekicidir. Elias,

Üçüncü bir tabakanın yavaş yavaş yükselişiyle birlikte Ortaçağ toplumundaki çatışmalar da artar. Burjuvazinin yükselmesini sağlayan şey, yalnızca para gücü değildir. Soygun, savaş, talan, aileler arasındaki çatışmalar, bütün bunlar kent halkının yaşamında, aynen savaşçı tabakanın yaşamındaki kadar önemli bir rol oynar.

demektedir.⁸⁹

⁸⁸ *T.Ş.S.*, 1821-4, 65/3. Kaydın tarihi bulunmamaktadır. Fakat kendisinden önceki ve sonraki kayıtların tarihi evâil-i Muharrem 1030 (27 Kasım 1620-6 Aralık 1620)’dur. *T.Ş.S.*, 1821-4, 65/1, 65/4.

⁸⁹ Hemen alt tarafta da bir örnek veren Elias, şu şekilde devam etmektedir: “Mathieu d’Escouchy, memurluk yaşamına 1440 ila 1450 yılları arasında Péronne kentinde yüksek memur, yargıç, yeminli mahkeme üyesi ve belediye başkanı olarak başlar. Baştan beri meclis üyelerinden Jean Froment ailesi ile çatışma halindedir, karşılıklı olarak davalar açılır. Kimi kez meclis üyesi, Mathieu d’Escouchy’yi sahtekârlık ve cinayetle ya da ‘zevk pezevenkliği ve suikastçılık’ ile suçlar, kimi kez Mathieu d’Escouchy düşmanının dul karısını büyücülük soruşturması açarak baskı altına almak ister. Kadın kendisine bir avukat tutmayı başarır ve bu avukatın girişimleri sonucunda d’Escouchy soruşturmayı adli makamlara teslim etmek zorunda kalır. Konu Paris meclisinde görüşülür ve Mathieu d’Escouchy ilk kez cezaevine girer. Daha sonra tam altı kez

Buradan mülhem Kuzgunzâde'nin de bir takım gayr-ı hukukî icraatlar içerisine girmiş olması muhtemeldir. Daha sonraki “kapitalist” icraatları göz önünde bulundurulduğunda da bu anlaşmazlığın sebebinin para olması ihtimal dâhilindedir. Bir takım borç-alacak ilişkileri içerisine gireceğini göreceğimiz Kuzgunzâde'nin Hamza Çelebi ile arasındaki problemin nedeni de borç-alacak konusu olabilir. Zira Kuzgunzâde gözlemleyebildiğimiz kadarıyla elinden geldiğince sermaye tesis etmeye çalışmaktadır.

Bu doğrultuda Kuzgunzâde Mustafa ile ikinci karşılaşmamız yine bir ölüm münasebetiyedir. Bu sefer Kuzgunzâde'nin babası, el-hacc Kasım Mahallesi'nden Kuzgun Mehmed Bey vefat etmiştir ve terekesi kaydedilmiştir. Buna göre, Kuzgun Mehmed'in oldukça zengin bir terekesi bulunmaktadır ve bu terekede sadece çocuklarının ismi zikredilmiştir. Büyük oğullarının ismi Mustafa⁹⁰ ve Ahmed, büyük kızlarının ismi Fatma ve Emine, küçük çocuklarının adları da Mehmed ve Mahmud'dur. Birçok evin, çiftliğin, kölenin ve dükkânın bulunduğu terekede, bu gibi yüksek meblağlı mülklerin haricinde bir mülk kaydı yoktur ve ilginç bir şekilde birçok mülkün fiyatı da yazılmamıştır. Ayrıca bir toplam tereke fiyatı çıkarılmamış ve alınacak vergiler de kaydedilmemiştir.⁹¹ Bu tereke ve Kuzgun Mehmed'in “bey” unvanı nispetinde yapılacak bir okuma, onun bey unvanı nedeniyle Kapıkulu sipâhisi olduğunu düşündürebilir. Ayrıca hemen bütün esnaf gruplarına ait 32 adet dükkân, 5 ev, 2 bahçe, 1 çiftlik, birçok ham iplik, tütün ve bez, bir adet “taşra selâmlık”, değirmen ve birçok cariyeden müteşekkil terekesi, hem onun oldukça zengin bir gayr-i menkul sahibi hem de tüccar olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanında bir diğer önemli husus da Trabzon'da bu kadar mülk edinmiş bir kişinin yerliliği meselesidir. Dolayısıyla Kuzgun Mehmed Bey,

sanık olarak hapse girecek ve bir kez de esir düşecektir. Bütün davaları son derece ciddi suçlamalardan oluşur ve birkaç kez zincire vurulur. Froment ailesi ile d'Escouchy arasındaki karşılıklı suçlamalar, Froment'in oğlunun d'Escouchy'yi yaralamasıyla kesintiye uğrar. Her iki taraf da birbirlerini öldürtmek için adamlar tutar. Uzunca bir süre devam eden bu çatışmanın unutulmaya yüz tutmasından sonra yeni suikastlar gündeme gelir. Mathieu d'Escouchy bu kez bir rahip tarafından yaralanır. Şikayetler yeniden başlar ve anlaşıldığı kadarıyla, yaptığı haksızlıklar nedeniyle d'Escouchy 1461 yılında Nesle kentine taşınmak zorunda kalır. Ama işlediği suçlar onun yükselmesini engellemez. Ribemont kentinin belediye başkanı, Saint Quentin kralının gözde memuru olur ve soyluluk unvanı alır. Yine birçok yarala(n)malardan, tutuklanmalardan ve cezalardan sonra onu savaşta görürüz. Bir kez esir düşer; bir başka seferden ise savaşta sakat döner. Daha sonra evlenir, ama yine uslanmaz. Varlığına ait izler belgelerde tamamen yok oluncaya dek, onu mühür sahtekârlığı suçlaması ile ‘bir hırsız ve katil’ gibi Paris’e sevk edilirken, Compiègne kenti meclis üyelerinden birisiyle çatışırken, işkencede suçlarını itiraf ederken ve itirazlarına izin verilmezken, cezalandırılırken, affedilirken ve yeniden ceza alırken görürüz.” Norbert Elias, *Uygurluk Süreci*, C. I, (Çev. Ender Ateşman), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 317-318.

⁹⁰ Terekede Mustafa'nın ismi ilk olarak zikredildiği için en büyük oğul muhtemelen Mustafa'dır.

⁹¹ *T.Ş.S.*, 1822, 52/6. Evâhir-i Şevvâl 1031 (28 Ağustos 1622-6 Eylül 1622).

yerli bir Trabzonlu olarak yerli bir Kapıkulu sipâhisinin babasıdır. Bunun yanında Kuzgun Mehmed Bey'in ölümünden 30 yıl sonra, kızı Fatma'nın babasından kendisine kalan bir mülk konusunda Ahmed Ağa ile arasındaki davada, Kuzgun Mehmed'in çocuklarının iki anneleri olduğu görülmektedir. Yasemin ve Mihrane adlı kadınlar çocukların anneleri olarak zikredilmektedir.⁹² Bu iki kadının terekede görünmemesinin nedenini isimleri üzerinden değerlendirmek mümkündür. Hür kadınların genelde kullandıkları isimlerden farklı olan bu isimler, onların cariye olduklarını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla terekede kendilerine yer edinmemiş olabilirler; ya da Kuzgun Mehmed Bey'den önce ölmüş olmaları muhtemeldir.

Bunların yanında Kuzgun Mehmed, kurduğu bir takım aile ilişkileri ile de taşrada kendisine iyi bir yer edinmiş benzemektedir. Nitekim oğlu Mustafa'yı, İbrahim Bey adlı bir solağın kızı olan Rukiye Hatun ile evlendirmiş, kızı Fatma'yı Ali Çavuş'un oğlu Hüseyin Ağa (kimi zaman Bey) ile diğer kızını ise Bostan Çavuş ile evlendirmiştir. Bostan Çavuş'un oğulları Mehmed Ağa ve Abdurrahman Ağa'nın da, Trabzon Gümrük mukataasını bir yıllığına iltizâm eden oldukça nüfuzlu kişiler olduğu görülmektedir.⁹³

Böylece oldukça müteşebbis bir tüccar "kapıkulu" olan Kuzgun Mehmed Bey, dönemine göre iyi bir servet edinmiş ve bu serveti de çocuklarına miras olarak bırakmıştır. Onun izinden gitmeye çalışan oğlu Kuzgunzâde Mustafa da, babasının ölümünün ardından zaman kaybetmeden işe koyulmuştur. Nitekim Mustafa Çelebi, babasından kalan mülkleri satarak nakde çevirmeye başlamıştır.

İlk defa karşımıza "çelebi" olarak çıkan Kuzgunzâde Mustafa, babasından kendisine intikâl eden el-hâcc Kasım Mahallesi'ndeki iki bölmeli tahtânî evleri, çardağı, bahçeyi ve içerisindeki zeytin ağaçlarını; ayrıca meyvelimeyvesiz ağaçları 10.000 akçeye evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1031 (24 Mart 1622-2 Nisan 1622) tarihinde Abdi Çelebi'ye satmıştır.⁹⁴ Yine aynı tarihte, bu sefer de "bey" olarak karşımıza çıkan Kuzgunzâde Mustafa, el-hacc Kasım Mahallesi'ndeki babasından kalan bahçeyi ve içerisindeki ağaçları, 8.000 akçeye Abdi Beşe b. Kurd Beşe'ye satmıştır.⁹⁵ Evâil-i Receb 1031 (13-22 Mayıs 1622) tarihli kayıta "fahru'l-ayân" olarak rastladığımız Mustafa Bey,

⁹² T.Ş.S., 1833, 7/4. Evâhir-i Cemaziyelahir 1062 (29 Mayıs 1652-7 Haziran 1652). Mahmud ve Ahmed'in bu dönemde vefat etmiş oldukları görülmektedir.

⁹³ Güçlü Tülüveli, "City, State and the Society: Trabzon, An Ottoman City in the Mid-Seventeenth Century", Phd Thesis, Birmingham: Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Grek Studies The University of Birmingham, 2002, s. 220.

⁹⁴ T.Ş.S., 1822, 25/3. Satış işleminin tarihi, terekenin sicilde görüldüğü tarihten öncedir. Dolayısıyla henüz kadıya taksim ettirmeden önce aile fertlerinin kendi aralarında yaptıkları taksim üzerine, bu mülk, Kuzgunzâde Mustafa'ya düşmüş olabilir.

⁹⁵ T.Ş.S., 1822, 26/1.

Hacı Kasım Mahallesi'nde bulunan dükkânını 4.000 akçeye Rahime Hatun'a satmıştır.⁹⁶ Bu mülk satışlarının gerçekleştiği dönemde, evâhir-i Şevvâl 1031 (28 Ağustos 1622-6 Eylül 1622) tarihinde, Kuzgunzâde Mustafa ayrıca Ahmed ve Mahmud adlı yetim kardeşlerinin "babalarından müntakil mâl-ı mevrûslarını hıfz ve hırâsete ve zabta" vasi tayin edilmiştir.⁹⁷ Dolayısıyla onlara kalan malları tasarruf edebilme fırsatı da elde etmiştir. Nitekim diğer kardeşlerin değil de Kuzgunzâde Mustafa'nın, kardeşlerinin mallarına vasi olması, onun ailede babasının hem iktisadî hem de aile reisi rolünü üstlendiğini göstermektedir. Yine babanın ölümüyle parçalanan serveti kısmen de olsa elinde tutabilme kapasitesi elde etmiş olmaktadır.

Tarihsiz bir kayıta Kuzgunzâde Mustafa *Çelebi* olarak gördüğümüz Mustafa *Bey*, Hacı Kasım Mahallesi'nde bulunan mülk menziline, fevkânî ve tahtânî evini ve içerisindeki ağaçlarını, 8.800 akçeye Mehmed adlı kişiye satmıştır.⁹⁸ Evâil-i Zilkade 1031 (8-17 Eylül 1622) tarihinde de Mustafa Bey, yetim kardeşlerine ölen babasının malından 10'ar akçe nafaka bağlatmıştır.⁹⁹ Bu sırada karşılaşılan bir kayıta Kuzgun Mehmed'in kızı Fatma Hatun'un mirastan kendi hissesini aldığı görülmektedir. Evâil-i Zilkade 1031 (8-17 Eylül 1622) tarihli bu kayıta, toplam mirasın masraf çıktıktan sonra 194.600 akçe olduğu ve toplam yedi sehinden birinin Fatma'ya düştüğü, bu hissesi mukabili bir kısım mülkleri Kuzgunzâde Mustafa'dan aldığı görülmektedir.¹⁰⁰ Evâil-i Zilkade 1031 (8-17 Eylül 1622) tarihli bir başka kayıta, Kuzgunzâde Mustafa Bey, İmaret-i Hatuniyye Mahallesi'nde bulunan, daha önce 4.600 akçeye sattığı evin borcunu, mülkü sattığı kadının kızı olan Emine Hatun'dan almıştır.¹⁰¹ Bu arada evâsıt-ı Şevval 1034 (17-26 Temmuz 1625) tarihli bir kayıttan Kuzgunzâde'nin Maçka Kazası'nda 3.260 akçelik bir timârının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²

Görülebileceği üzere babasının ölümünden sonra onun mirasını devam ettirmeyi düşünen Mustafa Bey, hızla birçok mülk satarak nakit bir sermaye edinmiş oluyordu. Yine bu dönem için bir başka "yatırım aracı" olarak düşünebileceğimiz küçük de olsa bir timâr elde etmişti. Trabzon'da bu dönemde erbâb-ı timârın sefere gitmediği bilinmektedir. Timârlılar genelde vergilerini toplayıp sefer zamanı da bedel vermekteler. Hatta çoğu zaman bedel vere-

⁹⁶ T.Ş.S., 1822, 33/7.

⁹⁷ T.Ş.S., 1822, 51/1.

⁹⁸ T.Ş.S., 1822, 51/9. Bu satış akdinden önceki kaydın tarihi gurre-i Zilkade 1031 (7 Eylül 1622) (T.Ş.S., 1822, 51/8), sonraki kaydın tarihi ise evâil-i Zilkade 1031 (8-17 Eylül 1622)'dir. T.Ş.S., 1822, 52/1.

⁹⁹ T.Ş.S., 1822, 52/8.

¹⁰⁰ T.Ş.S., 1822, 53/2.

¹⁰¹ T.Ş.S., 1822, 53/6.

¹⁰² T.Ş.S., 1823-1, 31/3.

meyeceklerine dair merkeze arzda bulunmaktadırlar. Örneğin Trabzon'daki erbâb-ı timârın bedellerini veremeyeceklerini konu edinen bir hükümde, müteferrika, çavuş, Divân-ı hümayûn ve defter-i hakanî kâtipleri, çavuş ve çavuşzâdeler, züemâ ve erbâb-ı timârın Trabzon'da mutasarrıf oldukları timârlarının 1034 (1624/1625) senesindeki bedellerini vermeye iktidârları olmadığı merkeze bildirilmiş; dolayısıyla bu sene için onların timâr bedellerinin yarısını vermelerine hükmedilmiştir.¹⁰³ Timâr erbâbının bu dönemde büyük oranda, dinamik bir muharip zümre olmanın ötesinde para vakıflarından borç alan, ticaret yapan, timârlarını diledikleri gibi tefviz eden ve en mühimi cebelüsü olmayıp sefere gitmeyen bir zümre haline geldiği görülmektedir. Bu münasebetle sadece bir tür vergi mültezimine dönüşmüşlerdir.¹⁰⁴ İşte bunlardan birisi de timârı üzerinden küçük bir gelire sahip olsa da Kuzgunzâde Mustafa idi.

Bundan sonra aradan geçen 10 yılda ne yaptığı hakkında malumat edinemediğimiz Mustafa Bey,¹⁰⁵ yukarıda zikredildiği üzere, Divân-ı Hümayûn'a giderek arz-ı hâl sunmuş ve senesi 5 yük akçeye olmak üzere 1042 Muharrem'i guresinden (19 Temmuz 1632) itibaren Trabzon İskelesi Gümrük mukataasını iltizâm etmiştir. Bu iltizâmdan sonra ise şehrin politik hayatında, hem gümrük emini hem de Beşlü ağası olarak oldukça etkin bir rol oynamaya başlamıştır.¹⁰⁶ Nitekim bu tarihten sonra Kuzgunzâde, bir de "Mustafa Ağâ" olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰³ T.Ş.S., 1823, 44/3. Evâhir-i Şevvâl 1034 (26 Temmuz 1625-4 Ağustos 1625).

¹⁰⁴ Tafsilat için bkz. Açıık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 294-302.

¹⁰⁵ Evâhir-i Şaban 1042 (2-11 Mart 1633) tarihli bir kayıta Mustafa Bey'in daha önceden Kadı Abdünnebi Efendi ile bir borç-alacak ilişkisine girdiği anlaşılmaktadır. Buna göre Kadı Abdünnebi Efendi Rizeli Coş Osman Beşe'den bir köle almış ve 65 kuruş olan meblağın 15 kuruşunu ödemiştir; 50 kuruşu ise Abdünnebi Efendi'nin Kuzgunoğlu Mustafa Bey'den alacağı olan 50 kuruşu Osman Beşe'ye havale etmesi ile verilmiştir (T.Ş.S., 1824, 54/8). Dolayısıyla bu 10 senelik süre zarfında sermayesini artırmak için bu gibi borç-alacak ilişkilerine girmiş olması muhtemeldir. Nitekim evâhir-i Cemaziyelahir 1043 (22-31 Aralık 1633) tarihli bir kayıta, bu sefer "beşe" olarak karşımıza çıkan Kuzgunzâde Mustafa'nın daha önceden Zulmera (?) Köyü sâkinlerinden Nikola v. Evram'ın oğlu Yori'den 100 kuruş borç aldığı görülmektedir. Borcunu inkâr eden Kuzgunzâde'nin udûlün şahadeti neticesinde borcunu ödemesine hükmedilmiştir. (T.Ş.S., 1828, 23/3). Acaba, Hamza Çelebi'ye olan borcunu da mı inkâr etmişti gibi bir soru akla gelmektedir.

¹⁰⁶ İskele'nin Trabzon için önemi oldukça büyüktü. Nitekim bu duruma 10.000 akçe ve üzerindeki beytü'l-mâla ait olan mallara gümrük eminlerinin tasarruf etmesi iyi bir örnektir. Beylerbeyiler ise 10.000 akçenin altına tasarruf etmektedirler. (T.Ş.S., 1825, 30/3). Beylerbeyinden daha yüksek bir meblağa tasarruf etmeleri, emninliğin ne kadar önemli bir mevki olduğunu da göstermektedir. Limanın Trabzon için önemi hakkında ayrıca bkz. Necmeddin Aygün, *Trabzon Gümrüğü 1750-1800*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997; Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon: Serander Yayınları, 2011s. 42-44.

¹⁰⁷ T.Ş.S., 1828, 136/9.

Beylerbeyi, kadı ve İskele Emini Kuzgunoğlu Mustafa Ağa'ya hitaben gönderilen bir hükümde, Trabzon muhafazasında olan yeniçerilerin “meydanları” ve zahirelerinin verilmesi için daha önce padişah tarafından emir verilmiş iken, eminin bunları vermekten kaçındığı merkeze bildirilmiş; dolayısıyla iskele emini Kuzgunoğlu Mustafa'nın daha önce olduğu gibi her ay 4.000 akçe meydanlar için ve 4.000 akçe de zahire için vermesi emredilmiştir.¹⁰⁸ Gurre-i Rebiülevvel 1043 (5 Eylül 1633) tarihinde aynı doğrultuda bir hüküm gönderilmiş, Trabzon İskelesi'nden verilen söz konusu meblağların verilmediği ve emin olarak herhangi bir bahane öne sürmeden bu ödemelerin yapılması emredilmiştir.¹⁰⁹ Bu şekilde yaklaşık 8 ay sonra tekrar bir hükmün gönderilmesi Kuzgunzâde'nin söz konusu meblağları ödemekte, tabir yerinde ise ayağını sürüdüğü ve emre itaat etmediğini göstermektedir. Bu itaatsizliği muhtemelen onun yerine Beşlü ağalığına merkezden atanan birinin geçmesine neden olmuştu. 1044 Cemaziyelevvelinin guresinden (23 Ekim 1634) itibaren, günlük 20 akçe ulufe ile Dergâh-ı muallâ silahdârlarından Mustafa [bin] Abdurrahman, Beşlü Ağası olarak Kuzgunzâde Mustafa'nın yerine atanmıştı.¹¹⁰ Hemen arkasından gelen hükümde, Mustafa [bin] Abdurrahman'ın “südde-i saadet”e gelip Kuzgunzâde Mustafa b. Mehmed'in kendisine ve beşlülere müdahil olmamasını rica ettiği ve padişahtan bu doğrultuda hüküm çıktığı anlaşılmaktadır.¹¹¹ Görülebileceği üzere Kuzgunzâde'nin, Elias'ın örneğindeki Mathieu d'Escouchy gibi birçok kişi ile sorunları olduğu -belgelerin verdiği malumatın doğruluğuna inanılacak olursa da- bu sorunlardaki aktif tarafın Kuzgunzâde olduğu müşahede edilmektedir. İnsan ister istemez “yarararı” bir müteşebbis ile karşı karşıya olduğunu düşünmeden edememektedir. Varacağı hedef doğrultusunda bir tür “araçsal akıl”¹¹² kullanmakta oldukça mahir olduğunu düşündüğümüz Kuzgunzâde, kimi zaman da bunu gayr-i hukukî yollardan gerçekleştirmekte hiçbir beis görmemekte gibi durmaktadır.

Kuzgunzâde'nin iskele emini olarak beytü'l-mâla kalmayan malların dahi peşine düştüğü görülmektedir. Mustafa Bey, Arslan v. Yori'yi dava etmektedir. Rumili'nde vefat eden Yor'un muhalefâtı Arslan'ın elindedir;

¹⁰⁸ T.Ş.S., 1824, 77/3. 4 Receb 1042 (15 Ocak 1633).

¹⁰⁹ T.Ş.S., 1828, 93/1.

¹¹⁰ T.Ş.S., 1828, 158/4. 5 Cemaziyelevvel 1044 (27 Ekim 1634).

¹¹¹ T.Ş.S., 1828, 158/5. Evâil-i Cemaziyelahir 1044 (23 Kasım 1634-2 Aralık 1634).

¹¹² Charles Taylor, “araçsal akıl” a dair “belirli bir amaca ulaşmak için araçların en ekonomik olarak nasıl kullanılacağını hesaplarken başvurduğumuz akılcılık türünü anlatmak istiyorum” demektedir. Burada başarının ölçüsü, “maksimum verimlilik, en iyi birim maliyettir.” Bu akıl için fayda maksimize edilmelidir ve hemen her şey maliyet-fayda değerlendirmesiyle saptanır. Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, (Çev. Uğur Canbilen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 12-13.

artırarak senesi beş yük 50.000 akçeye mukataayı iltizâm etmiştir. Kapucu Mehmed'e artırıp artırmadığı sorulduğunda, “*ziyâde iderse varsun Asitâne-i sa'adetde ziyâde idüb gelsin*” demiştir. Bu cevabı “*nâ-meşrû*” bulunmuş ve neticede eminlik Kuzgunzâde'nin elinde kalmıştır.¹¹⁷ Görülebileceği üzere Kuzgunzâde, önemli bir konum olan eminliği bırakmamak için açık artırmada olanca gücüyle mücadele etmiştir.¹¹⁸ Bu da sahip olduğu konumdan oldukça memnun olduğuna işaret etmektedir. Bu şekilde, açık artırmada kendilerinden çok veren kişilere iltizâmalarını kaptırmamak için daha çok meblağ öneren mültezimlere dair örnekler çoktur. Örneğin İmaret hamamı 60.000 akçeye Mirî Çelebi uhdesinde iken 500 akçe ziyade ile Hacı Ali b. Mustafa Beşe talip olmuş,¹¹⁹ bununla birlikte Mirî Çelebi 62.000 akçeye tekrar uhdesine almıştır.¹²⁰ Fakat görebildiğimiz kadarıyla hiç birisinde “*ziyâde iderse varsun Asitâne-i sa'adetde ziyâde idüb gelsin*” gibi hükümdarı/merkezi işin içerisine dâhil eden ve karşı tarafı doğrudan “*asitâne-i sa'adet*” ile eşleştiren bir söylem bulunmamaktadır. Buradan Kuzgunzâde'nin perde/mahkeme arkasında bir takım ikna politikaları icra edip etmediğine dair bir soru akla gelmektedir. Kesin bir şey söylenemeyecek olsa da Kuzgunzâde'nin Trabzon'daki “*kudretinin*” farkında olan Kapucu Mehmed Bey, açık artırmının İstanbul'da yapılmasını isteyerek onun Trabzon'daki nüfuzunu kırmak istemiş olabilir. Kuzgunzâde'nin “*asitâne-i sa'adet*”e çekilmek istenmesi, taşrada “*asitâne-i sa'adet*”e alternatif bir iktidar odağının oluşmaya başladığına bir delil olarak gösterilebilir. Zira Trabzon'da ayrıntılarına vakıf olamadığımız iktidar ilişkileri geliştiren Kuzgunzâde'nin bu nüfuzunun önüne, iktidarın asıl merkezi olan “*asitâne-i sa'adet*”te geçmek mümkün olabilecektir. Fakat bu istek “*nâ-meşrû*” bulunarak kazanan taraf Kuzgunzâde olmuştur.

Bu “*kudret*” üzerinden Kuzgunzâde'nin başında bulunduğu birimin idarî yapılanması üzerinde de tasarrufu elden bırakmadığı, çalışanlarını kontrol ederek otoriteyi elinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Buna göre, İskele emini Kuzgunzâde Mustafa Bey, iskelede hassa harc kâtibi olan Kabasakal oğlu Mehmed Çelebi'nin birçok usulsüzlük yaptığını, bilhassa gümrük çalışanlarının ücretleri konusunda oynamalar yaparak onların haklarını yediğini; dolayısıyla vazifesinden alınmasını istemiştir. “*Bi-garaz kimesneler*”in de durumu tasdik etmesi ve Mehmed Çelebi'nin itirafı üzerine, kadı tarafından,

¹¹⁷ T.Ş.S., 1828, 18/4.

¹¹⁸ Nitekim Kuzgunzâde'nin nakit para kaynağını her zaman canlı tutmaya çalıştığı düşünülebilir. Şevval 1038 (Mayıs/Haziran 1629) tarihinde, Ayu Kiraki Mahallesi'ndeki ev yerini 25 kâmil kuruşa satmıştır. (T.Ş.S., 1826, 35/4). Kuzgunzâde'nin bu mülk satışını ve belki bizim bilmediğimiz diğer satışları, nakit ihtiyacını karşılamak için gerçekleştirmiş olması muhtemeldir.

¹¹⁹ T.Ş.S., 1821-4, 8/10.

¹²⁰ T.Ş.S., 1821-4, 8/11. Mirî Çelebi'nin Erdoğdu Bey Vakfı'ndan 2.000 akçe borç aldığı görülmektedir. Söz konusu parayı hamamın iltizâmı için artırdığı 2.000 akçeye sarf etmiş olması mantıklıdır. T.Ş.S., 1821-4, 133/5.

usulsüzlükleri sabit olan Mehmed Çelebi'nin görevine son verilmiştir.¹²¹ Bu noktada Mehmed Çelebi suçunu itiraf etmiştir. İtiraf etmemiş olsa idi, mukataanın malî anlamda en önemli birimi olan hassa harc kâtipliğinin de Kuzgunzâde tarafından kendi programı çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığını düşünmek oldukça mantıklı idi.

Gümrük mukataası eminliğinin elde edilmesinde ya da vazifenin devamında ulufelerini mukataadan alanların ve tüccar taifesinin görüşlerinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıdaki kayıttan da anlaşılacağı üzere, 1043 Muharremi guresinden (8 Temmuz 1633) itibaren iskele emini olarak Kapucu Mehmed Bey tayin edilmişti. Meblağı arttıran Kuzgunzâde ise tekrar eminliği elde etmişti; fakat bu arttırmanın kadının arzındaki görünümü, Kuzgunzâde'nin iskele ile işi olan herkesle iyi geçindiği doğrultusunda idi. Muhakkak bunun etkisinin olduğu düşünülebilir. Nitekim yerel ittifaklar kurmak bağlamında böyle bir imaj, Kuzgunzâde için iyi bir fırsat anlamına gelebilir. Elimizdeki bir hükümde, Trabzon Kadısı olan Abdünnebi Efendi'nin ordu-yı hümayûna arz gönderip, gümrük mukataasına bundan önce 1042 (1632/1633) senesinde iltizâm üzere emin olan Kuzgunzâde Mustafa'nın, "kal'ada olan beşlü neferâtıyla ve iskeleye gelen tüccâr tâifesiyle hüsn-i zindegânesi olub mürtezika ve eimme ve hatib ve ulemâ ve sülehâ kendüden rızâ ve şükrân üzere oldukları ecilden" mukataanın 1044 (1634/1635) senesini Kuzgunzâde'nin "deruhde" etmesini rica etmiştir. Nitekim 1044 Muharremi guresinden (27 Haziran 1634) itibaren de Kuzgunzâde "ber-vech-i iltizâm" emin olarak tayin edilmiştir.¹²² 15 Rebiülevvel 1044 (8 Eylül 1634) tarihli hüküm, atama tarihinden sonraki bir zaman dilimidir; dolayısıyla Kuzgunzâde'nin fiili durumunun (eminliğinin) resmîleştirilmesi anlamına geldiği düşünülebilir. Yukarıda verilen evâsıt-ı Muharrem 1043 (18-27 Temmuz 1633) tarihli açık artırma kaydından da anlaşılacağı üzere, yerel ölçekte Kuzgunzâde zaten açık arttırmada fazla meblağı önererek mukataayı iltizâm etmeye hak kazanmıştı. Bunun şimdi konu edinilen kayıttaki anlamı ise kadı tarafından Kuzgunzâde'ye iyi bir imaj çizilerek, merkez nezdinde Kuzgunzâde'nin tabir yerinde ise "reklam"ını yapmak olmuştur. Nitekim bu imajın devam etmesi için Kuzgunzâde'nin bir tür "reklam" gibi görünen bir tescil işlemi ile kendisinin ne kadar başarılı olduğunu gidip kadıya tescil ettirdiği görülmektedir.¹²³ Buna

¹²¹ *T.Ş.S.*, 1828, 24/4. Kaydın tarihi yoktur. Bir önceki kaydın tarihi evâil-i Receb 1043 (2-11 Ocak 1634) ve bir sonraki kaydın tarihi de evâil-i Receb 1043 (2-11 Ocak 1634)'dür. *T.Ş.S.*, 1828, 24/3, 24/5. Dolayısıyla aynı tarihli olması gerekmektedir.

¹²² *T.Ş.S.*, 1828, 109/4. 15 Rebiülevvel 1044 (8 Eylül 1634).

¹²³ Zira "meclis-i şer'" olarak nitelenen kadı mahkemesi bu dönem için en önemli "kamusal alan"dı. Burada yapılacak herhangi bir faaliyet bütün bir şehre yayılıyordu. Dolayısıyla "kamuoynun" oluşumunda ilk elden önemli idi. Tafsilat için bkz. Açık, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset", s. 157-165.

göre, Trabzon Kalesi muhafazasında olan beşlü neferlerinin ağaları olan Kuzgunzâde Mustafa Ağa, kethüdaları Ali Kethüda ve bölükbaşlarından ve neferlerinden “cemm-i gafir kimesneler meclis-i şer‘e gelüb zikr olunan beşlü tâifesi kal‘a-i mezbûreyi nevrûz-ı firûzdan işbu tarih-i kitâbda vâki‘ olan rûzgâra (?) dek hıfz ve hırâset idüb bi-avinillahi teâlâ düşman-ı din ü devletten zarar müretteb olmamışdır vâki‘-i hâl tahrîr olunmasın taleb ideriz” demişlerdir. Bunun üzerine “fi‘l-hakika ağa-yı müşârün-ileyh neferât-ı mezkûre ile kal‘a-yı mezbûreyi rûzgâra (?) dek hıfz ve hırâset eyledikleri” kaydedilmiştir.¹²⁴ Nitekim Kuzgunzâde’nin bu faaliyetle-rinin boşa çıkmadığı, karşılığını bulduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce ebnâ-i sipâhiyândan 86. bölümde, günlük 15 akçeye mutasarrıf olarak 1042 (1632/1633) senesinde gümrüğü iltizâm eden Kuzgunzâde Mustafa Bey, bu sefer karşımıza ebnâ-i sipâhiyândan 76. bölümde, günlük 25 akçe ulufeye mutasarrıf olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla kendi bağlamı içerisinde ikbal basamaklarını tırmanmaktadır. Ayrıca Erzurum’da bulunan ordu-yı hümâyûna giderek arz-ı hâl sunmuş ve Trabzon İskeleyi mukataasının senesi 5 yük 30.000 akçeye olup 74.000 akçesini beşlü neferâtının mevâciblerine, 84.000 akçesini fitil ve kurşun bahalarına ve üç yük akçesi duaguyân mevâciblerine tayin olunup, 72.000 akçesi şart-ı hazine olmakla, daha önce kendi üzerinde olan eminliğin tekrar kendisine verilmesi ricasında bulunmuştur. Bunun üzerine 25 Muharrem 1045 (11 Temmuz 1635) tarihinde gönderilen berât ile eminlik, “iltizâm-ı sâbık” üzere ona verilmiştir.¹²⁵

Kuzgunzâde’nin iskele eminliğini bu tarihten itibaren ne zamana kadar sürdürdüğüne dair elimizde bir kayıt bulunmamaktadır. Diğer emine işaret eden en erken tarih, gurre-i Muharrem 1050 (23 Nisan 1640) tarihidir. Bu tarihten itibaren 3 senesi bir tahvil olmak üzere sipâhiyândan Mehmed iskeleyi

¹²⁴ *T.Ş.S.*, 1828, 136/9. Evâhir-i Cemaziyelevvel 1045 (1-10 Kasım 1635). Bu kayıt gerçekten önemlidir. Çünkü Kuzgunzâde’nin bir dönem Beşlü ağalığını elinden kaçırdığı anlaşılmaktadır. 1044 Cemaziyelevvelî’nin guresinden (23 Ekim 1634) itibaren günlük 20 akçe ulufe ile Dergâh-ı muallâ silâhdârlarından Mustafa [bin] Abdurrahman Beşlü ağası olarak Kuzgunzâde Mustafa’nın yerine atanmıştır. Nitekim ona bu görev, “ikiyüz nefer beşlütün yevmiyeleri 1.123 akçe ki mukarrerlerin 101.070 akçe eder ve senede mevâcibleri 404.280 akçe eder, Trabzon Kazası’nın bedel-i avâız akçesinden 190.200 akçe, Of cizyesinden 93.080 akçe, Rize cizyesinden dahi 40.000 akçe, Sürmene cizyesinden 6.000 akçe, Trabzon iskeleyi mukatâasından 74.000 akçe ki toplam 404.280 akçe olur ve neferât-ı mezbûrenin barut ve fitil ve kurşun bahaları için Trabzon İskeleyi Mukatâasından 84.000 akçe tayin olunmağla üslûb-ı sâbık” üzere verilmiştir. (*T.Ş.S.*, 1828, 158/4. 5 Cemaziyelevvel 1044 (27 Ekim 1634)). Hemen arkasından gelen hükümde ise Mustafa [bin] Abdurrahman’ın südde-i saadete gelip Kuzgunzâde Mustafa b. Mehmed’in kendisine ve beşlülere müdahil olmamasını rica ettiği ve padişah’tan bu doğrultuda hüküm çıktığı görülmektedir. (*T.Ş.S.*, 1828, 158/5. Evâil-i Cemaziyeleahir 1044 (23 Kasım 1634-2 Aralık 1634)). Dolayısıyla kendi iktidarında ve elinde tuttuğu parada bir parçalanmaya sebep olan husus, Kuzgunzâde’yi oldukça etkilemiş benzerdir.

¹²⁵ *T.Ş.S.*, 1828, 157/7.

iltizâm etmiştir.¹²⁶ Bu tarihe kadar Kuzgunzâde'nin iskele emini olarak kalıp kalmadığı bilinmemektedir. Yine Kuzgunzâde'nin 1045 (1635/1636) tarihinden sonraki icraatlarına dair de elde bilgi bulunmamaktadır. Sadece evâil-i Cemaziyyevvel 1063 (31 Mart 1653-9 Nisan 1653) tarihli bir kayıttan bu tarihte ölü olduğu anlaşılmaktadır. Zikredilen tarihte karısı Solak İbrahim Bey'in kızı Rukiye Hatun ve kız kardeşi Fatma Hatun arasında Kuzgun Mehmed'in muhallefâtına dair bir zimmet ibrâsı söz konusu olduğuna göre, Kuzgunzâde Mustafa'nın yakın bir tarihte ölmüş olması muhtemeldir.¹²⁷ Yine terekesine rastlamak mümkün olmamıştır, dolayısıyla ne kadar servet biriktirdiğini gözlemlemek olanağı yoktur.¹²⁸

Bununla birlikte, şimdiye kadar Kuzgunzâde hakkında verilen bilgiler, onun oldukça hareketli ve faal bir hayat sürdüğünü kısmen de olsa aksettirmektedir. Bu bağlamda devlet ve toplumun ortak bir bakış açısı ile “udûl”den olarak isimlendirdiği ideal bireyin yanında Mustafa Bey, ailesinden devşirdiği ve kendi faaliyetleri ile kazandığı bir itibar üzerinden¹²⁹ iktidar süreçlerine dâhil olmuş ve bu zaman zarfında Trabzon'un en mühim meselelerinde taraf

¹²⁶ T.Ş.S., 1829, 40/1.

¹²⁷ T.Ş.S., 1833, 37/7.

¹²⁸ Jane Hathaway'ın Mısır'daki Kazdağlılar ailesinin yükselişine dair yaptığı çalışmanın bir benzerini (Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, (Çev. Nalan Özsoy), İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2009.) Kuzgunzâde ailesi için yapma imkânı yoktur. Muhallefâta dair zimmet ibrasının Kuzgunzâde'nin sadece kansı tarafından gerçekleştirilmiş olması ise onun çocuğunun olmadığına dair yorumlanabilir. Çocuklarının küçük yaşta olmuş olabileceği ihtimaline gelince; babasının terekesinin tarihi olan 1031'de 20'li yaşlarında olduğu farzedilebilecek olan Mustafa Bey'in, 1063 tarihinde 50'li yaşlarında olması gerekir; dolayısıyla küçük yaşta çocuğunun olması pek mantıklı görünmemektedir. Bu nedenle büyük ihtimalle geride evlat bırakmadan ölen Kuzgunzâde Mustafa Bey'in daha önce küçük yaşta ölen kardeşlerinden biri de hesaba katılırsa, Şatırzâdeler gibi eski aileler, 19. yüzyılda da Trabzon'un önemli yerel seçkinlerinden iken, Kuzgunzâdelerin isimlerinin duyulmaması bu şekilde anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Kuzgunzâde'nin çocuksuz olması ile bir hane tesis edemediği ifade edilebilir. Trabzon'da Necmettin Aygün'ün yerinde tespitiyle 1730'dan önce şehir idaresi ve vergilerin toplanmasında görev alanlar genelde bölükbaşı, sipahi, beşe ve çavuş gibi unvanlara sahip kimseler iken (Kuzgunzâde de sipahidir) 1730'lardan sonra bu görevlerde zâde unvanlı şahısların yoğunluğu söz konusudur. Bu aileler şehrin idaresinde söz sahibi olup, Trabzon mahkemesinde görülen her işte bunların şahitliklerine veya görüşlerine başvurulur hâle gelmiştir. Yine bu aileler şehirdeki en iyi tarım alanlarını ve sayfiye yerlerini de elde etmişlerdir. Necmettin Aygün, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefati”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 7, (2009), s. 43. 19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon eşrafının siyasal faaliyetlerine dair bkz. Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

¹²⁹ Elbette bu itibarın padişahın iktidarından tamamıyla bağımsız olduğu ifade edilmemektedir, fakat Kuzgunzâde Mustafa'nın payını da görmezden gelmek gerektiği düşünülmektedir.

olmuştur. Bu ikbal kapısı ise sadece hükümdarın “sadaka”sı¹³⁰ ile değil, Kuzgunzâde Mustafa’nın kendi çabaları ile de açılmıştır.

Sonuç

Osmanlı Trabzon’undan “unvan enflasyonu” okunmaya çalışıldığında, bu yazı kapsamında karşımıza çıkan manzara, 17. yüzyılın ilk yarısı için bir tür adem-i merkezîleşme olarak görünmektedir. Hükümdarın iktidarından farklı bir takım iktidar ağlarının gelişmesi, yerli bir unvan enflasyonuna sebebiyet vermiş gibi durmaktadır. Bu yerellik ise merkezin/hükümdarın iktidarında bir gedik açılmasına sebebiyet vermiştir. Zira mutlak bir hükümdar tipinin “inşa” edildiği “klasik” dönemin toplumsal tabakalaşma düzleminden farklı bir yapı meydana gelmeye başlamıştır. Para ekonomisinin yaygınlaşması ile birlikte bireylerin kendi çabaları ile ikbal basamaklarını tırmanabildikleri bir sosyo-politik zemin tesis ediliyordu.

Trabzon’da bu dönemde karşılaşılan Kuzgunzâde Mustafa ise bunun iyi bir örneği olarak görünmektedir. Max Horkheimer, bireyden bir tarihsel varlık olarak söz ederken kastettiğimizin “sadece insan türünün bir üyesinin uzay-zaman içindeki duyusal varoluşu değil, bunun yanı sıra, bilinçli bir insan olarak kendi bireyselliğinin farkında oluşu ve kendi kimliğini tanımasıdır” demektedir.¹³¹ Bu bağlamda tarihsel bir varlık olarak Kuzgunzâde Mustafa, her ne kadar Kuzgun ailesinin bir ferdi olduğunu belirten ismi taşısa da, kendi bireyselliği noktasında oldukça bilinçli olduğunu göstermektedir.

Mustafa Çelebi/Beşe/Bey/Ağa’nın bu tırmanış trendi, Osmanlı düzleminde yeni bir bireyin var olmaya başladığına işaret etmektedir. Edinmiş olduğu unvanlar ve vazifeler ile şehrin en mühim kişilerinden biri haline gelen Kuzgunzâde Mustafa’nın bu yükselişinde ise iki önemli taban kendisini belli etmiştir. Ailesinden edindiği isim (Kuzgunzâde) ve kendi faaliyetleri ile kazandığı unvanlar (beşe, bey, ağa) farklı bir bireye evrilişindeki kilit noktalar olmuştur. Avrupa’daki burjuva ile birebir aynı olmasa da benzer yönler taşıyan Kuzgunzâde, henüz Batılı bir etkinin olmadığı kendi zamanında, bireyselliğinin farkına vararak şehrin sosyo-politik zemininde taraf olmuştur.

Habermas’ın “burjuva kamusalılığı” kavramı kullanılarak söylenecek olursa, şehirde hükümdarın iktidarından ayrı bir tür “kamu”/iktidar ortaya çıkarmak bağlamında bir algıyla hareket ettiğini düşünmek mantıklı görünmektedir. Kendi faaliyetleri üzerinden tırmandığı ikbal basamaklarını kendi çıkarı doğrultusunda kullanan Kuzgunzâde, birçok unvanının da getirdiği hareket kabiliyeti ile önemli bir sermaye biriktirmiş olmalı idi. Bu

¹³⁰ Bilindiği üzere atama beratlarında verilen görevler için “sadaka” ifadesi kullanılmaktadır. Örnek olması açısından bkz. *T.Ş.S.*, 1828, 159/2.

¹³¹ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, (Çev. Orhan Kocak), İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 145.

sermayenin ve unvanlarının sağladığı konum ise belgelere yansıdığı kadarıyla şehrin en önemli kurumlarından biri olan gümrük mukataasının mültezimliği idi. Böylece Beşlü ağası da olan Kuzgunzâde, şehirde hem iktisadî hem de idarî anlamda önemli bir konum elde etmişti. Trabzon'daki kudretinin “asitane-i sa’adet”le karşılaştırılması ise onun elde etmiş olduğu iktidarın evsafi açısından önemli bir gösterge idi.

Neticede imparatorun şahsî iktidarı küçülürken aynı zamanda taşrada bir takım kişiler “bey”likten “ağa”lığa doğru bir büyüme kaydediyorlardı. Bu tip büyümeler tarihin salt bu evresinde vuku bulmuş değildi. Yani iktidar noktasında yaşanan çekişmeler bu evreye has bir özellik taşımıyordu. Fakat yeni olan, bunun devletin tüzelleşmeye başladığı ve para ekonomisinin cari olduğu bir dönemde meydana gelmesi idi. Bu tüzelleşme ise imparatorluğun küçülmeye başladığı döneme tekabül etmesi nedeniyle Avrupa’dan farklı bir takım hususiyetlere denk geliyordu. Bizce Avrupa’da modern devlet bir tür büyüme döngüsü içerisinde vücut bulurken Osmanlı’da küçülme ile eş zamanlı bir seyir takip ediyordu. Elbette kati bir sonuç olmayan bu tespitin doğruluğunun ya da yanlışlığının ortaya konulabilmesi için bilhassa 17. yüzyıl ve daha sonraki süreçlerin iktidar ilişkileri bağlamında tetkik edilmesi elzemdir.